

Via Afrika Tshivenda Luambo Iwa Hayani

Gireidi 12 Study Guide

V.D. Mbedzi, N.S. Mphephu

Via Afrika

Our Teachers. Our Future.

Study Guide

Via Afrika
Tshivenda Luambo lwa
Hayani
Gireidi 12

Mvulatswinga

Gaidi iyi yo itelwa u thusa inwi sa mugudi musu ni tshi khou vhalu, u űwala tshunűwahaya kathihi na u lugisela u űwala mulingo. Zwire ngomu ndi muangarambo shumisani bugu ya mugudi ndi yone yo dodombodzaho mushumo woűhe wa űwaha. Luambo lwa hayani kha ri diphine ngalwo vhunga lu lwashu. Ndi tenda uri kha miűwaha minzhi minzhi ye na guda luambo ndi gaidi ya u thoma, I shumiseni űtshe űo ni űavhela.

NDUGISELO YA MULINGO

Muthu u lugela u űwala mulingo mathomoni a űwaha.

zwoűhe zwine na khou funziwa ndi zwa ndeme.

U űwala na u fhindula mabambiri a milingo yo fhelaho zwi ni lugusela u űwala mulingo.

Ni tea u shuma tshuűwahaya dzoűhe na nyito dza kilasini no ddiimisela.

Zwi re ngomu

U guda luambo

Zwiga zwa u vhala

Dzina

Maḡadzisi

Manyanyu

Mapharonimi

Homonimi

Maaravhi

Thenda na khanedza

Mafhungo

Masala

Maṭanganyi

Mamudi

Pfufhifhadzo

Makateli

Pfanywa

Phoḷisemi

Manweledzo

Tholokanyonḡivho

Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani

Maḡwalwa a vhusiki

Ḳitheretsha

Milingo na memorandamu

U guda luambo

Tholokanyondivho

Kufhindulele kwa tholokanyondivho

- Thomani u vhala mbudziso ni saathu u vhala tholokanyondivho.
- Sedzesani ni pfesese zwifanyiso zwa tholokanyondivho arali zwi hone.
- Vhalani tholokanyondivho nga vhuronwane ni tshi khou talela maipfi ane a khou ni kanganyisa.
- Dovhani ni vhale mbudziso uri ni kone u vhala hafhu ni tshi khou pfesesa.
- Phindulo dzaṅu kha dzi sendamele kha thero kana pfunzo ya mafhung.
- Ni songo anulula mitala yo tou ralo.
- Phindulo iṅwe na iṅwe kha i elane na maraga dzayo.
Tsumbo dza tholokanyondivho.
Tholokanyondivho ya u thoma

Vhalani tholokanyondivho ni kone u fhindula mbudziso dzo ḡisendekaho ngayo.

Zwiimiswa zwashu

Kale ho vha hu na thaidzo ya zwiimiswa zwine zwitshavha zwa tea u zwi shumisa. U bva tshe ha vha na mbofholowo vhatu vha khou ḡiselwa zwiimiswa zwine vha a kona u zwi shumisa. Zwo ralo ri tea u vha na vhuḡifhinduleli hazwo. Vhatu vha tea u pfesesa uri zwiimiswa ndi zwavho.

Muvhunduni wa hashu ho vhone vhunzhi ha vhana vha tshi khou sala vhe vhoṅhe vhabebi vho ya u shambila kathihi na u lovha nga lone dwadze tshifu. Zwi sia vhana vha tshi sala vha tshi khou rangaphanḡa miṅa kathihi na u alusana.

Vhashumelavhapo vho vhona zwo tea uri vha fhaṅe Drop in center(senthara ya u ḡela)Hune avho vhana vha a bikelwa zwiliwa na u sedzuluswa mitakalo yavho. Hu na zwifhinga zwine wa wana vhana vho rwa miduba vha tshi khou ya u kanzwiwa nga vhabiki. Iyo senthara I dovha ya thusa kha u ṅea vhabebi mishumo naho vha tshi ḡo hola nga tshidole.

Vhatu ri khou vha tsivhudza uri kha vha vhe na u londota fhethu afho, mavemu a songo ḡoḡou lila u fusha thumbu dzavho nga ndodo I re ngomu.

Nga henefho tsini ho fhaṅiwa kiliniki ine vhatu vha khou ya vha tshi wana dzilafho khayoy. Vhatu vho awela u tshimbila lwendo lulapfu vha tshi tevhela hune dzilafho vha nga ḡiwana hone. Kiliniki iyo I vula nga iri ya sumbe ya vala nga iri ya vhuṅanu.

Vhadzulapo vho wana mishumo vha dovha vha shumela tsini na mahaya. Musi vhatu vha tshi khou thusiwa nga vhatu vhane vha vha ḡivha zwi thusa uri vha kone u amba malwadze avho vho vhoḡholowa.

Vhashumi vha ngadeni vhunga vha tshi tea u ṭavha miroho na u khuredzela vha tholwa ho tou itwa madenwa henefho mukomani wa hashu. Vhashumi vhane vha kunakisa nga ngomu vha bva henefho na vhone vha tou kunakisa vha tshi zwiḍivha uri ndi kiliniki yavho. Vhamusanda vha dzulela u vhidzelela uri musi vhatu vho dalela kiliniki kha vha ṭhogomele zwithu zwavho uri zwilalame.

Vhatu vha kaidziwa uri vha songo imeledza zwifuwo tsini na kiliniki vhaḷa vha vhaḍi vhapheṭo vha songo ṭhukhula dirata vha tshi ita ngayo pheṭo.

Muṅwe na muṅwe u tea u vha na vhuḍifhinduleli kha tshiimiswa tshiṅwe na tshiṅwe.

Vhalani mafhungo aya, uri ni ḍo kona u fhindula mbudziso dzire nga fhasi hao :

Musala uno vhatu vha tea u dzula vho fhaṭuwa nahone vha tshi tea u zwima nḍivho lwo fhelelaho. Vhatu vha songo tenda u dzula vho putelwa mufunzheni ngauri vha ḍo ḍiwana vha tshi khou dzhena khakhathini kathihi na u tambudzwa vha sa zwiḍivhi.

Tshinakaho o vha a tshi dzula Mutshenzheni kha ḷa Dzimauli hune vhatu vha hu vhidza uri ndi mahayani. Musi vhatu vha tshi vhudzwa ngau ḍa ha vhaḍivhi u funza kana u tsivhudzwa nga nḍila dzine muthu anga ḍiwana a tshi khou tambudziwa vho vha vha tshi pfa uri ndi mahodze a zwiho zwa u tambudzwa vhone vha khou u ya tshipata u lima mirambo, maṭamaṭisi na zwiṅwe vho.

Tshinakaho o aluwa ha hawe hu tshi fuiwa vhatu vhane vha khou tambula mahayani avho. khotsi awe vho vha vho tshidzwa lwe u ṅea khavho zwo vha zwi sa dzindeli. Muthu o vha a tshi divhudzisa mbudziso uri vha zwi konisa hani ?

Vho Tshikambe vho ḍo fuwa muṅwe muṭhannga ane a pfi Madovhi ano bva Mapuloni. Muṭhannga uyo o aluwa hu na vhasidzanyana vhavhili afho muḍini.

Madovhi o vha a tshi vhona uri vho Tshikambe vho ya miṭanganoni yavho ya kereke a livha ngei nḍuni ya u awela hune vhasidzana avho vha khou vhona hone thelevishi a swika a sokouri phongo o bvula vhurukhu, vhaḷa vha tshi bvela nḍa u ḍo sala a tshi khou nyiminyela a dovha a ambara. Vhasidzana vho vha vha tshi ofha u ṭalutshedza vhabebi vha tshi ri ḍo pfi ri a zwifha nahone ri ḍo mupandelisa. Vhasidzanyana avho ngo zwi ḍivha uri vha khou tambudzwa lwa vhudzekani.

Huna nḍila dzofhambanaho dza u tambudza vhatu lwavhudzekani: vhatu vha tambudza nga u tou bandiwa kha pfuralelo musi u khou fhira nga maanḍa vhahulwane mishumoni vha a zwi itesa, u sokou farafariwa nga muthu wa tshinnani wo ya ofisini yawe kathihi na u vhudzwa zwine wav ha zwone nga ndila yo kalulaho. Vhanwe muhulwane mishumoni wa Humbulani vho vha vha tshi muvhudza uri “namusi hu hkou rothola ndi khou tama vhududo ha muthu”. Humbulani o vha atshi vho tata na u fhira nga lufherani lwavho.

Vhadededzi vha funesa u tambudza vhasidzana ngau vha fulufhedzisa u phasa arali

vho tou vha tendela u fara zwirumbi fhedzi, lune vhathu a vha zwi dzhieli n̄tha uri ndi hone vha tshi khou tambudzwa lwa vhudzekani.

Vho Tshivhase ndi mufumakadzi o malwaho nga mabalane wa ofisini dza vhamundende. Munna avho vha vhudza mufumakadzi wavho uri vha so ngo vhuya vha bvisa na peni kha muholo ngeno vhone vha tshi khou dzhia tshelede vha tshi buka dzi kamara ngei hodelani ya Hayani. Musi mufumakadzi vha tshivhudzisa vha vhudzwa uri munna ndi thoho ya mudini. musu vhamunna vha sa iti pfanelo dzavho lwo fhelelaho vha a tea u potiwa ngauri ndi u tambudza.

Vho Ramaḍi vho vha vha na tsimu khulu ngei tshipata ye vha vha vha tshi kovhela vhana vhavho egere vhari muḥwe na muḥwe a vhone uri u khou fhedza u lima yawe. Musi nwana o kundelwa o vha a tshi rwiwa a dovha a sa fhiwe zwa uḷa. vho vha vha tshi muvhidza nga madzina angaho sa: ni muvhone mantswu na u vhfifa, ḷli bvafha na u ḷamba, ḷi tou vha ḷiguluvhe. vho vha muḥwe wa vhathu vha tambudzaho lu sa vhuyi fhano.

Fhindulani mbudziso dzi tevhelaho nga vhuronwane:

1. Bulani madzina a vhathu vhararu vho tambudzwaho kha mafhungo e na vhala.
2. Tshinakaho o vha a tshi dzula gai?
3. Bulani zwiraru zwe muḥwali a sumbedza uri ndi dziḥwe dza nḡila dza u tambudza dzi re hone.
4. Arali ho vha hu inwi Tshinakaho no vha ni tshi ḡo ita mini nga Madovhi.
5. Muḥwali u amba mini atshiri:
 1. Vhathu vha tea u dzula vho fhaḷuwa.
 2. U ḡea zwo vha zwi sa vhadzindeli.
 3. Mantwsu.
6. Muḥwali u tama uri funza mini nga haya mafhungo.
7. Bulani dziḥwe nḡila mbili dzine inwi ni a dzi ḡivha dzine vhathu vha khou tambudzwa vha sa zwiḡivhi
8. Fhungo ḷi tevhelaho a ḷina zwiga zwa u vhala, inwi dzheniselani zwiga zwa u vhala. Muvhuya o ḷuwa na malume awe u fasha zwiḡoni vho tou buba vha kona u vhuya na magwede vhutiti vhomathandaphalishi na zwiḥwevho.

Tholokanyonḡivho

Vhalani mafhungo a tevhelaho ni kone u fhindula mbudziso

Malume anga vha shuma kha bulasi ya Vho Mugweḡi ine ya wanala Tshifuḡi ino pfi Phaswana. Vho thoma u shuma vha tshe mutukana muḡuku nga honohu u shavha tshikolo. Vho Mugweḡi vha pfana na ndimo. Ndi rabulasi a funaho bulasi yawe lune

musi ho no fhiritshela u wana vho pana na mufumakadzi na vhana, nga itsho tshifhinga u do zwi vhona uri nwana u mamela lurumbu.

Kusini kwa havho vhunzhi ha vhatu vho tholwa kha bulasi yeneyo nga uri hu tshi vhambedzwa malamba a vhone a khwiṅe. Ri touri a khwiṅe ngauri a huna a fushwaho nga muholo wawe muṅwe na muṅwe u vha a tshi khou kwaila.

Tsimuni ya Vho Mugweḍi vho fhatutshedzwa nga ene nwali ngauri a fhu vha tshiri u lima naho mvula I tshi khou kala u wana vhone vha tshi balelwa u kana vha vhuya vha sia thalane vhari nothe ni na nungo Idani ri hwalele ni do vhuya na kasi la vhana. Musi vha tshi khou kana mavhele u wana vha tshi ane do dadza tshikosikara gonyongo la u fhedzisa ndi lawe.

Vho mme na vho khotsi vha tshela ndodo ya zwifhondo henengei. Tshifhinga tsha zwiwakwalala rothe ri tshila ngeyo ra kona u wana pfushi I huwelelwo nga vhamutakalo. Thohoyatshikolo yo tou tshenuwa musi ri tshiri mafhuri a liwaho nga vhana ngeyo zwikoloni a bva Phaswana. Thuthuwedzo khulwane I bva kha dzangano la ANC.

Musi vha tshilima a vhalimi zwa u la muta wavho fhedzi, Suphamakete khulwane na thukhu dzi wana mitshelo ya vhuḍi henengei. Bulasi iyo I a kona u tunda shango lothe, vha Shoprite, Ok. Spar, Pick n Pay vha ri fusha zwi tshi bva Phaswana.

Kerekeni vhafunzi vha wana mitshelo ya u thoma sa izwi a vha rabulasi vha tshi rabela muṅe wa vhothe. Vha kereka kha ya Muṅangwe. Vha londola zwiwana zwiwanalaho kha la Muṅangwe.

Fhindulani mbudziso dzi tevhelaho nga vhuronwane:

1. Neni mafhungo a tevhelaho thoho yo a teaho.
2. Mulimi Vho Mugweḍi vha wanala kha shango li fhio.
3. Bulani zwivhili zwine zwa vha mbuelo kha u lima ha Vho Mugweḍi.
4. Bulani zwe akhironimi iyi ya imela zwone:ANC
5. FHINDULANI NGA Ee kana Hai. Ni dovhe ni tikedze phindulo yaṅu.
 - 5.1 vho Mugweḍi vha tshilima vha rengisa nga ndishi.
 - 5.2 Vhatu vha no thusa vha hola nga tshelede.
 - 5.3 Vho Mugweḍi vha divha Mudzimu.
6. Murero uyu u amba mini. nwana a tshi mamela lurumbu.
Ni dovhe ni vhumbe fhungo li pfallaho ngawo.
7. Vho Mugweḍi ni vha vhona vhe muthude. Tikedzani.
8. Nwani pfanywa dza maipf a tevhelaho ni dovhe ni vhumbe mafhungo a pfallaho ngao.
 - 8.1 mutukana.

8.2 Vhafumakadzi.

8.3 Tholwa.

8.4 Kala.

8.5 Huwelelwa.

9. Maipfi o swifhadzwho ndi thinwaipfi –de ya muambo.

Tholokanyondivho ya vhuraru

U țana mvelele

Musalauno vhatu vha takadzwa nga sialala. musi muthu a tshi khou tshila u tea u țivha vhubvo hawe. Malwadze o fhambanaho ano lwaliwa ano mađuvha u pfa vha tshi amba uri hu tea u țiwa zwiliwa zwa sialala ngauri ndi zwone zwo țalaho zwifhata muvhili. vhatu vha re na zwavho vha vhilaela nga ndaela dza madokotela na dzi űanga dzi tshi vha fhambanya na mapfura e a vha a tshi khou kapuliwa nga lebula, vha tea u ța zwiliwa zwa sialala zwi ngaho sa:miroho midala, mashonzha, mirambo, madzhulu, űemeűeme na zwiűwe vho.

Kusini kwa hashu ro vha na u țana sialala. Nga ilo đuvha yo vha i mupfufhi usi mphire ngauri muűwe na muűwe o vha a tshi khou swela u țana vhukoni hawe. Vhafumakadzi vho vha vho fuka miűwenda, magwana, mikhasi yo yaho nga u fhambana mivhala i tshi bvumelana. Vhasidzanyana vho vha vho ya nga masheđo vho sia mađamu nnda.

Ndo takadzwa nga u vhona vhafumakadzi vho țalaho pfunzo țhohoni dzavho vho vhuisa sialala nga nungo, mađamu o vha a tshi tshimbila o touri kapa, vha songo ambara zwienda, zwikunwe zwi tshi vhonala uri zwo fhira nga muțavhani. Vha tshi tshimbila vho vunda mitsinga. űhohoyatshikolo tshashu vha bva ha Malamulele, vho vha vho tou tshitshi nga tshibelani na yeje ya hone.

Ndo funesa vha u țana zwibikwa zwa sialala. Ndo vhona thophi ya vhuse i tshi tou penya kha luselo. Dovhi la mashonzha lo vha li tshi phophisa nthe dza muthu a tshe kule. Vho Vai vha Khambele vho vha vho bika tshidzimba tsha phonđa. Zwa nkumbudza makhulu wanga vha tshi kha di tshila. Vho vha vha tshi bika mafhuri a mbavhi ra nwa khobvu ra fanelwa. Zwiliwa zwo taniwaho zwo vha zwo fhambana sa tsumbo:tshimbundwa, tshisese, vhutete, mikusule yo yaho nga u fhambana. űemeűeme na zwiűwe vho. Shangoni hu na ndele dza u bika we.

Nga ngei seli ho vha hu na mitshino ya sialala. Vhafumakadzi na vhanna vho vha vha tshi u fhufha vhavhili vha sera. Ndo takadzwa nga tshikona tsha Mapudzi, vhațhannga

vha a shela mulenzhe havho. Ngoma yo vha i tshi u duvhula muungo wa pfala kule. Murumba wa tshigombela wo vha u tshi tambela tshanḁa, mifhululu i tshi tou naḁanela iwe vhathu. Vha tsetsa vhone vho tshina khundu yanga is a thukhuwa. Vhathu kha ri humele kha sialala, sialala lo naka.

Fhindulani mbudziso dzi tevhelaho:

1. Munwali u amba mini a tshiri:
 - a) Mupfufhi u si mphire. (2)
 - b) U fhufha vhavhili vha sera. (2)
 - c) Murumba u tshi tambela zwanda. (2)
 - d) Khobvu (2)
2. Neani tsumbo ḁhanu dza zwiliwa zwa sialala zwo bulwaho afho nḁha. (5)
3. Kha zwiliwa zwe na bula ri vhudzeni zwivhili zwe na vhuya na zwila. (2)
4. Mafhungo e na vhala a ni funza mini ? (2)
5. Inwi ni a funa sialal na ? Tikedzani. (2)
6. Fhindulani nga Ee kanaHai! Ni dovhe ni tikedze phindulo yaḁu.
 - a. Vhuswa ha vhutete vhu bikwa nga vhuse. (1)
 - b. Mukhasi u ambariwa nga vhavenḁa. (1)
 - c. Tsetsa ndi mutshino wa vhavenḁa. (1)
7. Mafhungo a tevhelaho ni vhona i mbuno kana ndi muhumbulo wa muthu ? Tikedzani phindulo yaḁu.
 - a) Sialala li funwa nga vhathu vhoḁhe. (1)
 - b) Malwadze a fhodzwa nga zwiliwa zwa sialala. (1)
 - c) Vhathu vha tshi vhona dovhi la mashonzha vha rothisa nthe. (1)
8. Topolani phindulo yo teaho kha dzi re zwitangeni afho fhasi.
 - a. Tshigombela tshi tshiniwa nga (1)
(vhanna, vhaḁhannga, vhafumakadzi)
 - b. Thophi i bikiwa nga.... (1)
(ḁawa, mafhuri, mutuku)
 - c. ndi mutshino wa matshangana. (1)
(tshigombela, malende, tsetsa)
9. Kha zwiambaro zwo taniwaho ngazwo sialala no funa zwifhio ?Tikedzani(2)
10. Kha mitshino ya sialala ni kona u fhio ? (2)

Phindulo dza tholokanyonḁivho

Ya u thoma

Tshinakaho

Humbulani

Vhana vha vho Ramaḁi

1. Mutshenzheni kha ḁa Dzimauli.
2. U bandiwa nga murahu nga muthu wa tshinnani.
U sokou fariwa nga muthu wa munna.
U vhudzwa zwine wa vha zwone lwo kalulaho.
3. Phindulo i bva kha mugudiswa.
4. Phindulo zwi ḁo bva kha ine ya ḁo ḁewa nga mugudiswa.
5. Phindulo i ḁo bva kha mugudiswa.
6. Muvhuya o ḁuwa na malume awe u fasha zwinoni, vho tou buba vha vhuya na magwede, vhutiti, vho mathandaphalishi na zwinwevho.

Tholokanyonḁivho ya vhuvhili

1. ḁho i ḁo bva kha mugudi.
 2. Tshifuḁi.
 3. U tholwa ha vhathu vha Tshifuḁi.
U londola zwisiwana.
 4. Afrcan National Congress
 5.
 - 5.1 Hai, vha rengisela vha dzi suphamakethe.
 - 5.2 Hai, vha tou ḁala ḁhalane.
 - 5.3 *Ee, vha bvisa mutshelo wa u thoma vha ya kerekeni.*
 6. Hu khou shumiwa nga maanḁa.
Fhungo ḁi ḁo vhumbiwa nga vhagudi.
 7. Phindulo i ḁo bva kha vhagudi.
 8. ḁwalani pfanywa dza maipfi a tevhelaho ni dovhe ni vhumbe mafhungo a pfalaho ngao.
 - 8.1 muḁhannga
 - 8.2 musadzi
 - 8.3 hira
 - 8.4 konḁa
 - 8.5 vhidzelela
 9. Vhafunzi – dzina zwalo
wavho - lisala
- Tholokanyonḁivho ya vhuraru
11. Muḁwali u amba mini a tshi ri:

- a) Muñwe na muñwe o vha a tshi khou shuma. (2)
- b) Vho vha vha tshi khou tshinesa. (2)
- c) Ndi musi hu tshi khou lidziwa murumba. (2)
- d) Ndi maḡi a no bva fhuri ḡi tshi khou bikiwa. (2)

- a) Thophi ya vhuse.
- b) Mashonzha.
- c) Tshidzimba tsha phonda.
- d) Mafhuri a mbavhi.
- e) Mukusule. (5)
- e) Phindulo i ḡo bva mugudi. (2)
- f) Phindulo i ḡo bva kha mugudi (2)
- g) Phindulao i ḡo bva kha mugudi. (2)
- h) Fhindulani nga Ee kana Hai. Ni dovhe ni tikedze phindulo yaḡu.
- d. Ee, mugudi u ḡo tikedza. (1)
- e. Ee, mugudi u ḡo tikedza. (1)
- f. Hai. Ndi mutshino wa vhatonga. (1)

i) Mafhungo a tevhelaho ni vhona i mbuno kana ndi muhumbulo wa muthu?
Tikedzani phindulo yaḡu.

- d) Ndi muhumbulo wa muthu. ḡi funwa nga vhañwe. (1)
- e) Ndi muhumbulo wa muthu. Malwadze a fhola ha nangani. (1)
- f) Ndi muhumbulo wa muthu. Vhane vha funa dovhi. (1)
- j) Topolani phindulo yo teaho kha dzi re zwitangeni afho fhasi.
 - d. Vhafumakadzi (1)
 - e. Mafhuri (1)
 - f. Tsetsa (1)
- k) Phindulo i ḡo bva kha mugudi. (2)
- l) Phindulo i ḡo bva kha mugudi. (2)

Thanganyelo ya Khethekanyo iyi: (30)

Zwiga zwa u vhala

TSHITHOMA (.)

1. Tshishumiswa magumoni a fhungo.
sa tsumbo:Mapfene o la mavhele.
2. Tshishumiswa kha leḡerekhau.
sa tsumbo :mug.

KHOMA (,)

1. Tsishumiswa musi fhungo ri tshi khou ḽi khaulā ra femuluwa.
sa tsumbo :Ndo tuwa nga bisi, nda vhuya nga lukanyakanya,
2. Murendeni o sevha nga mashonzha, nzie, ḡemeḡeme.

KHOḶONI (:)

KhoḶoni i shuma magumoni a fhungo ha tevhela mafhungo o ambiwaho nga muḡwe.

1. Vhuhwavho uri :”bikani na madzhulu”
u rangela mutevhe wa zwo bulwaho.
2. Pfarelo uri u ḡo
kulumaga:tshiḡanga, giratshi, kamara ya u ḽela.

TSHIVHUDZISI (?)

1. Tshiga itshi tshi shumiswa nga murahu ha mbudziso.
Ni ḡo ḡwala lini mulingo?

ZWIDEVHE (‘ ‘)

Zwishuma musi muthu a tshi khou ḡwala mafhungo o ambiwaho nga muḡwe.

Vho ri vha ḡo ‘ bika vhuswa ha matuku ‘

Dzina

Dzina ndi ipfi line ra li shumisa u vhidza tshithu ngalo.

Tsumbo:

Vhana vho ya tshikoloni.

Mudededzi u funza mbalo.

Ndi tamba na Munene.

TSHAKA DZA MADZINA

MADZINA VHUKUMA

Ndi madzina a ne ra a shumisa kha u tou buletshedza tshithu nga nḡila ire khagala.

Tsumbo:

- Mafuzhule u dzula Gogogo.
- Thohoyandou ho ḡala mavhengele.
- Mifulwi hu ḡiwa zwiḡoni.
Muvhuya u dzhena Muthuli

MADZINA ZWAO

Ndi madzina ane ha tou bvisela khagala tshithu.

Tsumbo:

- Vhatukana vho ya tshikoloni.
- Vhakegulu vho ya kerekeni.
- Bisi yo wela luwani.
- Mudedekadzi vho renga goloji.

MADZINA GUṬE

Ndi madzina ane a amba tshithu kana zwithu nga u tou angaredza.

Tsumbo:

- Masindi uri gogo ḡa vhatu ḡo kuvhangana mulamboni.
- Murivha wa zwiḡoni wo kavha nḡha ha muri.
- Makhulu vha khou pandamedza mutavha wa mapfene.
- Mukalaha vha khou lisa sambi ḡa nngu.

MADZINA KHUMBULELWA

Ndi musi hu khou ambiwa zwithu zwine a ri koni u zwi kwama ri tou humbulela.

Tsumbo :

- Khuthadzo u na vhuada.
- Vho Vai vha na vhudele.
- Khuliso u na tshipimbi.

MADZINA MBUMBANO

Ndi madzina o vhumbwaho nga thinwaipfi dzo fhambanaho.

Tsumbo :

- Khuhumulambo Khuhu + mulambo
Dzina na Dzina.
- Muluvhahothē Muluvha + hothe
Liiti na lisala
- Mukundanḁou Mukunda + nḁou
Liḁaluli + dzina

Tsumbo :

MADZINA O PAMBIWAHO

Ndi madzina o shumiswaho a tshi bva kha dziḁwe nyambo.

- Tshikolo - school
- Bugu- Book
- Fasiḁere-Venster

U ḁUKUFHADZA MADZINA

Madzina a ḁukufhadziwa nga u ḁuma mitshila na thangi dzo fhambanaho.

Tsumbo:

U ḁukafhadza nga u ḁuma thangi:

- Kusudzana kwa Mpheuni kwo shuma zwavhuḁi.
- Ndo vhona kukalaha ku tshi khou imeledza mbudzi.

U ḁukufhadza nga u ḁuma mutshila.

- Makhulu vha khou ḁanzwa ndilwana.
- Mbudzana yo vunḁea mulenzhe.

U ḁukufhadza dzina nga u ḁuma mutshila na thangi.

- Kusidzanyana kwa vho Begwa kwo phasa nga ḁeledzi.
- Tshibudzana tsho lumiwa nga zwibwanana zwa Vho ḁekhambele.

MAṬALULI

Ḳitaluli ndi ipfi Ḳine Ḳa shuma u Ḳalula dzina fhungoni. ḲiḲaluli Ḳi a kona uri vhudza uri tshithu ndi tshi ngafhani, tshinzani, ndi tshithu –Ḳe.

TSHAKA DZA MAṬALULI

MAṬALULI VHUKUMA

Tsumbo

-tsekene- Munna musekene o pfuma.

-denya- muri mudenya wowa.

-hulu- PfenḲe Ḳihuli Ḳo thuliwa.

-vhi- muḲhannga muvhi o valelwa MaḲatshe.

-tete- muroho mutete u a Ḳifha.

MAṬALULI MAṬUMETSHEDZWA

Tsumbo:

-fhio- Vho pandamedza khuhu ifhio.

-ne - Ḳwana ene muḲe o Ḳivangula mupfa.

-Ḳe- Ndi vhana –Ḳe vha sa funi tshikolo.

MAṬALULI A MBALO.

Vhana vhavhili vho thuliwa nga golo.

O kora zwikoro zwiḲanu kha bola ya milenzhe.

MAITI

Ndi ipfi line Ḳa bveledza nyito fhungoni.

Tsumbo :

Musidzana u khou bika vhuswa.

Vhana vho Ḳa swobo tshikoloni.

MAITI NA MITSHILA

Maiti a nga Ḳumetshedzwa mitshila uri a shandukise Ḳhalutshedzo.

Mitshila ya maiti.

Mutshila -el- (ḲIITELA) ndi mutshila u no sumbedza nyito i itwaho nga muḲwe.

O bikela vhatukana musi vho ya hogoni.

Vhana vho limela manngo a tshikhuwa.

Mutshila -e - (itea) ndi mutshila u sumbedzaho u konadzea ha nyito.

Thundu idzi dzi a kuvhea.

Bugu iyi I a vhalea.

Mutshila -is - (liitisa) Mutshila u ḍisa ṭhalutshedzo ya u kombetshedza nyito kathihi na u thusa.

Mme vha bikisa vhana vhuswa vha sa funi.

Maemu u kuvhisa Pfarelo uri vha ṭavhanye u ya tshikoloni.

- es – mutshila u sumbaho nyito yo kalulaho.

Ndo fulesa mango a tshikhuwa.

Vhaswa vho imbesa kha muṭaṭisano wa u imba.

-an- (liitana) Ndi musi nyito I tshi khou bvelela masia oṭhe.

Vhasidzana vha khou semana kerekeni.

Mbudzi dzi khou rungana tshitumbana.

-olol-/ulul- (liitolola)Ndi musi nyito I tshi khou dovhola kana I tshi khou dovholiwa

Ni bikulule muroho woṭhe.

Ro vhoḥholola tshinamana tshi no levha.

-w-/iw-

Ndi musi hu na nyito yo bveledzwaho nga nefhungo.

Vhuswa ho bikwa nga mutukana mulovha.

Mulandu wo sengwa madekwe musanda.

-ekana-/ekany-

Ndi musi nyito I tshi khou bvelela hu sina u londa.

Vhana vho hasekanya zwiambaro zwo kuvhiwaho nḡuni yavho.

Malume vho thulekanya maguvha nga moḡoro muswa.

Maḍadzisi

Liḍadzisi ndi ipfi line la shuma u ḍadzisa kana u engedza thalutshedzo ya liiti.

TSHAKA DZA MAḌADZISI

MAḌADZISI A TSHIFHINGA

Aya a sumbedza uri nyito yo bvelela nga tshifhinga ḍe.

Vhana vho wanala madekwe.

Muḍagasi wo vhuya ḡamusi.

MAḌADZISI A FHETHU.

Ndi maḍadzisi a no sumbedza uri nyito yo bvelela gai.

Vhana vho vhalela tshikoloni.

Mashudu o bambela mulamboni.

MAḌADZISI A MAITELE

Ndi maḍadzisi a no sumbedza uri nyito yo bvelela hani.

Vhatukana vho shuma zwavhuḍi.

Musidzana u bika nga vhuya.

MAḌADZISI A MBALO

Ndi madadzisi a no sumbedza uri nyito yo bvelela lungana.

O imba luraru kerekeni.

Ndi rabela luvhili nga duvha.

MAḌADZISI A VHUNZHI.

Ndi maḍadzisi a sumbaho vhunzhi ha nyito.

Maemu o funza lunzhi nga Mugivhela.

O phakha zwiliwa zwinzhi nga madekwana.

Manyanyu

A ita uri nyito i pfalese nga nḡila i nyanyulaho.

Tshaka dza manyanyu
Manyanyu vhukuma
Haya a dzula o tou ralo.

Tsumbo:

Mavhengeleni ho ḡala ho tou phaa!
Maḡi o tswuka o tou pilivhili!
Ndo dzhena nḡuni hu so ngo funga livhone ho tou nzwii!
No i pfa tsimbi i tshi ri nde! Tavhanyani ri sa ḡo lenga.

Manyanyu mavhumbwa

O vhumbwaho a tshi bva kha maiti.

Ḳiiti	Ḳinyanyu
Tutuwa	Tutu!
Gidima	Gidi!
Khokhonya	Kho!
Takuwa	Taku!
Fhelela	Fhelele!
Tekula	Teku!
Doba	Dobo!

Mapharonimi, Homonimi na Pholisemi

Mapharonimi

Ndi maipfi a simuwaho kha mudzi kana tsinde Ḳithi, fhedzi a na Ḳhalutshedzo dzo fhambanaho.

Tsinde –th- muthu, tshithu, kuthu, ḡithu, vhathu, zwithu na maḲwe.
-vhon- tshivhoni, muvhoni, vhona, vhone, vhone, vhone, vhone, vhone.
-lim- mulimi, vhalimi, mulimisi, lima, limela.
-shum- shumani, mishumo, mushumo, mushumi, shumela,
shuma, ḡishuma.

Homonimi

Aya ndi maipfi ane tshivhumbeo tshao tshi a fana ngeno zwine a amba zwone zwo

fhambana, hu vha hu si na vhushaka na vhuthihi kha zwine ayo maipfi a amba zwone. Mahomonimi a wanalesa hune ha vha na khalo (thouni).

Sa tsumbo:

Ṱhoho - O sala o eḏela, u ri Ṱhoho i khou rema.

Ṱhoho - Ṱhoho a i koni u dzula fhethu huthihi i sokou thamukana.

Elelwani, vhuvhili ha Ṱhoho dzi re afha a dzi na vhushaka. Na thounu dza hone dzo fhambana kubulelwe.

Mapholisemi

Aya na one a a fana tshivhumbeo fhedzi zwine a amba zwi a elana zwa dovha zwa vha na vhushaka. Tsumbo:

Fara - Mapholisa vho fara mbava.

-Deni o fara Ṱwana nga tshanḑa.

-Maine o ḑa u fara muḑi.

Fula - O fula khali tshivhasoni.

-Vhana vho ya u fula nombelo thavhani.

Ṱhoho - Ṱhoho ya maanea a thi i pfesesi.

-Vho-Mashau ndi Ṱhoho ya tshikolo.

-Ni so ngo hangwa musumo wa Ṱhoho ya muḑi.

-Ṱhoho yawe i a rema musi e maḑuvhani

Elelwani, Ṱhoho dzoṰhe hafha dzi na vhushaka. Thouni hu shumiswa nthihi.

Lingedzani u a bula ni tshi vhambedza na Ṱhoho ya phukha.

MAARAVHI

Ndi maipfi ane a shuma u aravha. Maaravhele o fhambana zwi tshi bva kha mbeu ya muthu onoyo na uri muthu u khou vhidzwa nga muthu mu ngafhani a nga vha muhulwane kana thanga yawe. Ri dovha ra shumisa maaravhi musi ri tshi sumbedza vhuḑfiwa hashu.

Tshaka dza maaravhi

A u aravha – aa! hee! Hii! Mushavhi! Mvee! soni na maṰwe.

A u tenda – ee! Ii! Iina!

A dakalo – ahaa! Ahee! Ahelelee!

A vhuḑungu – tshukhwi! mmawee! Yowee!

A u sa londa – aredi! hai

A u awedza – masha!

A u holedza - koḑo! nyelise! Shonee na maṰwe.

A u hana - hai!

THENDA NA KHANEDZA

Hu na ndila dzo fhambanaho dza u vhumba khanedza. Hu na zwivhumbi zwo fhambanaho zwine zwa shumisiwa kha u vhumba khanedza sa: sa athu, so ngo, nga si, sa. Musi zwi tshi shumiswa zwi disa khanedzo kha fhungo. Ni thogomele uri khanedza na mafhambanyi a si tshithu tshithihi, ni so ngo zwi langanyisa. Tshiñwe tshifhinga fhungo li kha khanedza pfalañhaphuwi i a shanduka ya vha -e musu hu tshi khou shumiswa tshivhumbi tsha khanedza nga si

Tsumbo:

Thenda	Khanedza
Ndi do da ndo no la vhuswa.	Ndi do da ndi sa athu u la vhuswa.
Ni tavhe maluvha ngadeni.	Ni so ngo tavha maluvha ngadeni.
Mvula i do na na tshifhango	Mvula i nga si ne na tshifhango
Ni do feila	Ndi nga si feile
Nañwaha mvula yo nesa	Nañwaha mvula a yo ngo nesa.
Ra swika ri do founa	Ra sa swika ri do founa

MAFHUNGO

Ndi maipfi nae a vha muhumbul u pfalaho une wa khou tdou bviselwa khagala.

MAFHUNGO

Tshaka dza mafhungo

FHUNGO TSWITITI

Ndi fhungo line la vha na liiti lithihi.

Fulufhelo o la.

FHUNGO TSEREKANO

Ndi fhungo li re na maiti a no fhira lithihi.

Vhasidzana vho bika vhuswa vha vhu avhela kha ndilwana.

FHUNGO MBUMBANO.

Heli fhungo lo vhumbiwa nga mafhungo mavhili ane a elana.

Maemu o vuwa a bika vhuswa ri tshi vhuya kerekeni ra kona u la.

1. MASALA

Masala ndi maipfi ane a shuma vhuimoni ha fhungo kana a shuma na fhungo.

TSHAKA DZA MASALA

a. Masala vhukuma

Masala vhukuma a vhumbiwa nga u shumisa thangi dza madzinana mutshila.

b. Muthu wa u thoma kha vhuthihi na vhunzhi.

- Nne ndi muḽwali wa bugu.
- Riḽe ri vha tambi vha bola.

c. Muthu wa vhuvhili kha vhuthihi na vhunzhi.

- Ndo vhona iḽwi kha vhatambi.
- Iwe u dzula gai?

d. Muthu wa vhuraru kha vhuthihi na vhunzhi.

- Ndi ene o bikaho mbodza.
- Na vhone vha funesa u tamba.

Masala masumbi

Ndi masala ane a sumba vhukule na vhutsini ha tshithu.

- Mutukana uḽa o zwimba ḽevhe.
- Tshimange itshi ndi tsha Vho ḽekhambele.
- Afho muḽani hu na nguluvhe.

e. MAḽANGANYI

Ndi maapfi ane a shuma u ḽanganyisa mafhungo mavhili kana maipfi mavhili.

Tsumbo dza maḽanganyi.

- ✓ Ngeno
- ✓ Hone
- ✓ fhedzi
- ✓ ngauralo

f. MAMUDI

Mamudi ndi zwine maiti a vha zwone

TSHAKA DZA MAMUDI

ḽimudi ḽa tsumbo

ḽimudi ḽa tsumbo ḽi ri vhudza uri zwithu zwi khou itea.

Tsumbo :

Thenda

khanedza

- Ndi tamba bola Athi tambi bola
- Vho swika madekwe A vho ngo swika madekwe.

ḽimudi ḽa gonelo

Heḽi ḽi ri sumbedza u konadzea ha zwithu.

- Vho Mbedzi vha nga imba.
- Vhatambi vha nga imba.

Limudi la thendelo

Heji li vhonele nga litanganyi(uri) na lithaphuwi(-e)

- Ri la uri ri fure.
- Ri bika uri ri avhe.

Limudi la thevhekano

Limudi ili li sumba u tevhekana ha zwithu.

- Ndi do da, nda la, nda edela.
- Ndi do vhalala, nda n'wala, nda phasa.

Limudi la tshitevheli

Ndi limudi line la sumba nyito i no bvelela mazha.

- Shumani u tshimbila a tshi la.
- Nkhangweleni u hasha a tshi sea.

Limudi la ndaelo

- Nwalani
- Kelelani.

PFUFHIFHADZO KANA AKHIRONIMI

Tsumbo

ANC-African National Congress

LRC-Leaner Representative Council

LIKATELI

Ndi ipfi liangaredzaho zwithu zwinzhi.

Tsumbo

Munamba-vhuswa vhu no bikwa nga mafhi.

Mudzadze-mufumakadzi ana lutshetshe.

PFANYWA

Ndi maipfi o fhambanaho manwalele, fhedzi a tshi amba zwi no fana.

Tsumbo

Sonona-tswima

Mutuku-dini

PHOLISEMI

Ndi ipfi lithihi li na thalutshedzo nzhi.

Fula-u la ha zwifuwo.

U fula mutshelo.

u fhisa tsimbi.

U bvisa khali tshivhasoni.

Homonimi

Ndi maipfi ane a ñwalwa a fhambana zwine a amba.

Ṭhoho ya muthu.

Ṭhohoyatshikolo.

Ṭhoho ya muḽi.

MANWELEDZO

Musi ni tshi khou nweledza dzhielani zwitevhelaho ntha:

- Unweledza nga mbuno dzo tiwaho.
- U nweledza mafhungo a kha phara.
- U sa unulula mitala.
- U ñwala tshivhalo tsha maipfi nga ngomu zwitangeni.
- U tevhedza ndaela yo ñewaho.
- U shumisa luambo lwo kulutedziwaho.

KUAVHELE KWA MARAGA

- Maraga dza sumbe(7) ndi dza mbuno.
- Maraga tharu(3) ndi dza luambo. Maraga dza luambo dzi avhelwa nga ñḽila I tevhelaho:
 1. Maraga nthihi musu ho bulwa mbuno 1 -3 dzi re dzone.
 2. Maraga mbili musu ho bulwa mbuno 4-5 dzi re dzone.
 3. Maraga tharu musu ho buliwa mbuno dza 6-7 dzi re dzone.

Maraga dza luambo dzi songo fhira mbuno dzo newaho.

Kha vha ṭuse maraga nthihi kha maraga dzo avhelwaho mbuno na luambo arali tshi vhalo tsha maipfi tshi songo sumbedzawa, kana maipfi o vhaliwa nga ñḽila yo khakheaho.

Akhironimi na aburivesheni dzi tea u vhaliwa sa maipfi ane dza a imela.

RUBIRIKI YA U MAKA MANWELEDZO

KHOUDU NA ṬHALUTSHEDZO YA VHUKONI	MARAGA
	9-10

7 Huna kupfeselele kwa masase kwa thoḁea. mafhungo o kumedzwaho a na ndunzhendunzhe na hone a huna vhukhakhi. thoḁea dzothe dzo lavhelelwaho dzo swikelelwa.	
6 Vhunzhi ha thoḁea dzo lavhelelwaho zwo swikelelwa fhedzi zwa nthesa.	7-8
5 Likumedzwa lo nekedzwa lwa nthā. Hu Na zwinzhi zwi songo nekedzwaho.	6
4 Kupfeselele kwa tshibveledzwa a si kwavhuḁi. Mugudi o dzhenisa na mihumbulo I songo teaho. ndunzhendunzhe ya mihumbulo yo sekena. luambo a lwongo tamba.	5
3 A huna u lunzhedzana ha mihumbulo. u dzhenisa na mihumbulo I sa toḁei.	4
2 Ndivho ndi thukhu ya zwikili, mafhungo a tou liana tshoḁhe. mafhungo ha ngo lunzhedzana.	2-3
1 Thoḁea dza mbudziso a dzi divhiwi	0-1

GIRIDI YA U MAKA MANWELEDZO

U sa tevhela ndaela	
Tshivhalo tsha maipfi	
U sa nḁwala tshivhalo tsha maipfi	
Mbuno -M	
Luambo L	
Ndaḁiso N	
Ndaḁiso ya phara/mbuno/tshivhalo	

DHIELANI NZHELE ZWITEVHELAKHO:

1. Ni do funzwa u vhala phara yo netshedzwaho.
2. Ni do funzwa uri ni vhale ndaela nga vhuronwane.
3. Ni do vhudzwa uri ni songo anulula mitala.
4. U thetshesela muhumbulo muhulwane, na kona u vhumba mafhungo o gogodelaho kha phara.
5. U tevhedza shivhalo tsha maipfi tsho iwaho.
6. Ni do tea u fulufhedzea kha u vhala tshivhalo tsha maipfi tshe na tshi shumisa, ni dovhe ni tshi n'wale zwitangeni.
7. Ni tea ushumisa luambo lwo teaho nahone lwo kunaho

Manweledzo (samari) a u thoma

Nga maipfi a re vhukati ha 70 na 80 nweledzani masiandaitwa a vhuimana ha vhana vha tshikolo. Ni n'wale mbuno dza sumbe dzi kha mafhungo a pfalaho. Ni n'wale tshivhalo tsha maipfi e na a shumisa zwitangeni magumoni a samari yaṅu.

Mulayo wa tshikoloni uri vhasidzana vho dihwalaho avha tei u pandelwa tshikoloni. U sumbedza uri vha na ppanelo dza u dihwala naho vhe tshikoloni. U dihwala ha vhasidza zwi na masiandaitwa a si a vhuḍi. Vhasidzana vha a tshutshudzana uri musi muthu a dihwala u vha o tsireledza lufuno lwawe na mutuka uyo ngeno vhaṅwe vha tshi sumbedza uri u do vha na tshelede ine a do i langa ene muṅe ya magavhelo a n'wana.

Vhunzhi ha vhasidzana vha no dihwala vha tshe vhaṅuku vha wela khomboni ya u ṅavhanya u kavhiwa nga tshitzhili ngauri zwi tou ṅaṅa uri sumbedza uri vha khou dzhena kha vhudzekani vhu songo tsireledzwaho.

Tshikoloni u wana uri tshikolo a tshi langei nga nṅhani ha vhaimana vha re hone. Musi mudededzi a tshi khou funza u wana n'wana a tshi kumedza lune wa zwi vhona uri o neta sa izwi muimana a tshi ṅoda tshifhinga tsha u awela. Vhasidzana vhenevho u wana kuḍele kwavho tshikoloni ku sa takadzi ngauri maḍuvha a tshikalo u wana vha sa wanali tshikoloni.

Zwi tou konḍa u fana na gamela i tshi ṅodou bva nga lubuli lwa ṅelete u wana mvelele dza vhasidzana a vho dzi tshi kuna. Vhunzhi havho vha tou swenda arali vho khwakhwarudzha. Vha wanala yunifomo i songo tenda u itwa yo lugela u ambariwa

nga vha imana na muvhuso a u iti mbetshelwa ya uri hu rungiwe yunifomo yo lugelaho tshifhinga tshenetsho.

Vhuimana u ho vhu naniswa nga u tama vhanwe musi vha tshi tetekedzwa musi vho ralo zwa ita uri na vhanwe vha dzhene kha mulingo wonoyo. Vhanwe vha a kondelela u da tshikoloni u swika a tshi ya u vhofoholowa fhedzi a tea u dzula hayani a songo tsha wana tshixele tsha n'wana, zwi ita uri vhasidzana vha salele murahu ngeno vhane vha mihwalo vha tshi khou kandela phanda na hone vha funana na vhañwe vhasidzana.

Vhaswa vha bva mahayani vha tshi vha khou ya u vhala ngeno vha na ndangano na vhaṭhanga vhavho. Vha a konḑeliwa u shumisa khondomu vhe a rili legere lo puteliwa. Vha khou lwala nga vhunzhi zwibadela ngeno nga Migivhela hu vhone vha fhelekedziwaho zwirabani nga vhunzhi.

Manweledzo a vhuvhili

Nga maipfi a re vhukati ha 70 na 80 nweledzani nga ha ndila dzine vha shumi vha bulasini vha khou pfa vha sa khou farwa zwavhuḑi ngadzo
Ni n'wale tshivhalo tsha maipfi e na a shumisa zwitangeni magumoni a samari yaṅu.

Vhashumi vha no shuma tieni u lima vha kha tshiṭereke tshi sa takuwiho. Hu pfala uri avho vhathu vha khou lila nga zwithu zwinzhi zwine vha khou sumba zwi sa khou tshimbilaho zwavhuḑi bulasini. Ro wana vhañwe vhakegulu vha tshi khou bata nzie vha sa khou shuma, musi ri tshi vha vhudzisa vha ri hu khou ṭerekiwa.

Muñwe wa vhakegulu o sumbedza uri vha khou holelwa muholo muṭuku une a u koni na u renga mugayo. vho amba na mutholi wavho uri vha khou humbela u engedzwa muholo nga maḑana mavhili muñwe na muñwe. Vha sumbedza uri vha shuma Mugivhela na Swondaha vha sa holi tshelede ya a yo maḑuvha. Vho ri vhudza uri wa tou lova mushumo nangwe u tshi khou lwala u ṭuselwa masheleni a sina vhukono. Tshifhinga tshine vha tea u dzhena mushumoni nga tsho tshi khou bubesa lune a vha wani na bisi ya u ṅamela vha tea u hira golo vha badela masheleni a sina vhukono.

Muñwe na muñwe ha tu tou vha na mushumo we a randelwa wone. U sokou swika hapfi ṅamusi u tea u kulumaga muḑi wa mutholi na dzharaṭa. Liñwe ḑuvha u tea u lima tsimuni kana u haḑa mahatsi a u fulele vha shumi vha khou ṭoda u ḑivha uri vhashuma mini. Luambo lune mutholi a amba ngalwo vha ri a lwongo kuna ngauri u dzulela u vhasema nahone u sumbedza uri ndi zwisiwana.

Tshifhinga tsha u ja a vha tshi wani muñwe na muñwe u ja o ima vha vhudzwa uri a huna u ima. Vhothe vha khou lila nga mutholi wavho zwa kombetshedza uri vha ambe nga luambo luthihi lwa u sa shuma. Vha khasho dzo fhambanaho na vha guranda vho wana mushumo wa u vhiga, vha nḁevhetsini vha tou ḁiphina nga u rekhoda vha kegulu.

Nga maipfi a re vhukati ha 70 na 80 nweledzani vhukondi vhune ha wanala nga u ḁangana ha mvelele zwikoloni (multicultural education). Ni ḁwale mbuno dza sumbe dzi kha mafhungo a pfalaho. Ni ḁwale tshivhalo tsha maipfi e na shumisa zwitangeni magumoni a mañweledzo aḁu.

Tshililo u dzhena tshikolo kha sekondari i wanalaho kha ja tshikhuwani i no pfi Her Royal Highness. I wanala Indian Center. Ndi tshikolo tshi bvisaho mvelele dzavhuḁi dzi takadzaho vhabebi na tshitshavha. Kha tshikolo itsho hu wanala tshaka dzo fhambanaho, zwa ita uri hu vhe na u serekana ha mvelele.

Mvelele dzi no tea u huliswa dzo ḁalesa hu na vhana vha no amba Tshivenda, Tshizulu, Tshikhuwa, Tshivhuru, Tshigula na dziñwe. Mugudiswa muñwe na muñwe tshifhinga tshawe tsha u funzwa luambo lwa damuni u tea u ya kilasini yo teaho. Mudededzi muñwe na muñwe u vha o lugisa zwa luambo lwawe.

Nga matsheloni musi vha sa athu u thoma mushumo wa ḁuvha vha tea u thoma nga thabelo, magula vha tenda kha vhurereli havho na vhavenda vha khou ḁoḁa u phasa vha matongoni.

Thero ya Life Orientation i tshi swika musi muñwe na muñwe a tshi tea u tshina zwa sialala u wana i khakhathi vhañwe na vhañwe vha khou tea u ḁana zwavho. Mudededzi u wana o hanganea a tshi tea u ita ḁhalutshedzo nga luambo lwa damuni u kombetshedzea u shumisa lwonolwo a lu konaho zwa sia zwi tshi vhaisa vhañwe vhana.

Zwi dovha zwa dina musi hu tshi tea u ḁwalwa ndivhadzo hune vhana vha tea u vhala, u wana vho ḁwala nga Tshigula khamusi nga fhasi vha ḁwala nga Tshikhuwa.

Makete wa hone vhana vha gungula nga phiriphiri ine ya sheliwa kha zwiliwa na lushaka lwa zwiliwa zwi wanalaho hone. Vha dovha vha lila nga vhathu vha no rengisa vha sa koni u amba luambo lwavho.

Vhana vha makhuwa vha dzula vha tshi vhudzwa uri vha so ngo vha na vhukonani na vhathu vhatwu. A vha tendi uri vha fulufhedzisane u vhingana na vha luñwe lushaka. Mubebi u a pfulusa ḁwana wawe arali a wana uri u khou lingedza u amba luabo lwa vharema.

Kuambarele kwone i tou vha khakhathi ngauri avha vha magula a vha tei u sia milenzhe na zwanḁda nnda ngeno na khofheni hu sa tei u vhonala. Musi vha tshi

vhona vha vharema vho ambara zwo fhakhamelaho kha magona u wana vha tshi tou pungaila.

Phindulo dza manweledzo

Manweledzo a u thoma

Manweledzo (Samari)

- u kavhiwa nga tshitzhili.
- tshikolo a tshi langei.
- vhagudi vha a kumedza.
- vhagudi vha vhonele vho neta.
- vhagudi vha a lova tshikolo.
- mvelele dzi a vhfifa.
- kuambarele.

Manweledzo a vuvhili

- Muholo mutuku.
- U randelwa mushumo.
- Luambo lwa mutholi.
- Tshifhinga tsha u la.
- Tshifhinga tsha u dzhena mushumoni na u tshaisa.
- U tuselwa masheleni musi u tshi khou lwala.
- U holela dziholodei.

ZWIBVELEDZWA ZWA VHUSIKI

Vhurifhi ha tshishaka

Uvhu ndi vhurifhi vhune wa h>walela muthu ane wa mu d>ivha, a nga vha shaka, khonani kana mufunwa.

Dzhielani nzhele h>h>o ϕ ea dza vhurifhi ha tshishaka:

Vhurifhi ha tshishaka vhu tea u vha na:

D>iresi nthihi (kha tshan ϕ a tshaula)

Datumu yo h>walwaho nga vhu ϕ alo

Ndumeliso kana theshano (tshiga tsha u vhala a tshi shumiswi mafheleloni a mutaladzi)

Dzina la muh>walelwa li tea u vhonele.

Mvulatswinga: muh>wali u ri gavhela zwi ϕ uku zwine ra ϕ o pfa nga hazwo.

Mutumbu: mafhungo a tea u h>walwa nga vhu ϕ alo.

Ri tea u vhona pharagirafu dzi no lunzhedzana.

Luambo lu tea u kodeliwa.

Phendelo: ri tea u pfa uri muṛwali u khou vhina mafhungo awe.

Dzina la muṛwali li a vhone (a hu ṛwaliwi na tshifani)

Ni tshi khou vhalalingedzani u sedza zwiga zwa u vhalal zwo shumiswaho.

TSUMBO YA VHURIFHI HA TSHISHAKA

Tsumbo ya vhurifhi ha tshishaka:

P. O. Box 46

Gumbani

0953

Khonani yanga Thishayi

Ndi ni nwalela lunwalo ulu nga dakalo fulu. No vuwa hani anga vha nne mapfene o tsitsa vhana. Ndo tou ri ndi ni vhudze munyanya wa mbingano we nda u ya ngei Mavhode.

Malume anga vho vhuya na muselwa wa mukhaladi kha la Mavhode. Makhulu wanga vho vha vho ya nga minwenda ya milhasi. U kanyela ha hone yo vha I tshi tou vha khakhathi.

Makhulu wanga vho takalela u vhingwa kha la ha tshi ka muroho. Maitele vha khou lingedza nga nungo dzothe u a tevhedza.

Nne ndi nga na nne ndi do vHINGA mukhuwa.

Ni lumelise Muime, Rinae, Omphaho na takalani.

Ndi nṛe khonani yaṛu

Raele

Vhurifhi ha tshiofisi kana ha fomaḷa

- Ndi vhurifhi vhu ṛwalwaho musu muthu a tshi khou ita khumbelo.
- Pfesani hezwi:
- Musu muthu a tshi khou ṛwala vhurifhi ha tshiofisi a vhu fani na vhurifhi ha khonani kana ha tshishaka.
- Vhurifhi ha tshiofisi vhu ḑo dzula hu ha ndeme ngauri khumbelo dza mishumo ndi hone dzi khou tea u itwa.
- Dzhielani nzhele zwivhumbeo zwo teaho zwa vhurifhi uvhu. Ni so ngo hangwa u

shumisa luambo lu pfalaho ngauri vhañwalelwa vha tea u pfesesa zwine zwa khou ambiwa.

- Shumisani thounu na redzhisiṭara zwi no tendelana na vhurifhi ha fomala.
- Ni tshi ñwala vhurifhi ha fomala dzhielani nzhele zwi tevheleho:
- Mathomo
- Diresi dzi tea u vha mbili; ya muñwali na ya muñwalelwa.
- Datumu i tea u ñwalwa nga vhuḍalo kha Diresi ya u thoma.

Diresi ya vhuvhili i thoma nga mufari wa poswo sa mulanguli kana minidzhere.

Ni tea u ñwala ḱhoho ya mafhungo, arali no ñwala nga madanzi ni so ngo ḱalela fhedzi, arali ni so ngo ñwala nga madanzi ḱalelani.

Ni so ngo shumisa zwiga zwa u vhala.

Ñwalani theshano: Aa! / Ndaa!

Mutumbu

Shumisani luambo lwo teaho.

Nyonesano

Ni ñwala wavho a fulufhedzeaho.

Ni tshi fhedza ni ñwale dzina na tshifani.

Zwiga zwa u vhala a zwi shumiswi.

Tsumbo ya vhurifhi ha fomala

P O BOX 31
Mutale
0956
15 Khubvmedzi 2014

Mulanguli
Nzhelele social &welfair development
P O BOX 56
Nzhelele
0950

Aa! / Ndaa!

U TAMBUDZWA HA MUKEGULU TSINI NA HASHU.

Kusini kwa hashu hu na mukegulu ane u dzula na űwana wawe wa mutukana ane u shuma vhengeleni la tsini. Mukegulu a vha tsha kona u takuwa nga nűhani ha vhulwadze hu no khou vha dzindela. Vhathu ndi kale vho fhedzisela u vha vhona nnda.

Ro humbula u vha dalela ri tshi khou thonifha mithethe ya furathi sumbe ya mukalaha Vho Mandela. Ro wana mukegulu vho edela nűha ha tshika yavho zwi pfala unga ndi kale vho dzula hone.

űwana wavho u takadzwa nga u ya mundendeni a űirengela zwine a űoda. Mukegulu vho fuka madzanganda, vha la musi ene a tshi vhuya nga tshifhinga tshawe. Migivhela minzhi u wana hu na zwisevhesevhe zwa mahalwa ho takaliwa vhona vho valelwa nga ngomu nduni.

Ndi khou humbela kha vha mutakalo na vha shumelavhapo uri kha vha lingedze u sedzulusa uri mukegulu vha nga thusiwa hani ngauri vha na űwana wa mubvana o vhingwaho ane a nga kona u vha dzhia a dzula navho a vha thogomela, wa muűhannga uri kha vha dzhiiwe hu sale mundende wavho.

Ndi űo takala arali khumbelo yanga ya nga űanganedzwa.

Wavho a fulufhedzeaho

Makhuvele Masingita

ATHIKILI YA GURANNűA

Athikili ya gurannűa ndi tshipida tsha mafhungo tshine tsha űwalwa nga muűwali kana vhaűwali vha tshi űanűavhudza fhungo lo tiwaho. Athikili kanzhi i űisendeka kha mafhungo ane a khou bvelela nga tshenetsho tshifhinga, tenda a vha mafhungo a

tufulaho dzangalelo la vhavhali.

Ni dzhiele ntha zwipida zwi tevhelaho zwa athikili.

Mvulatswinga

Hafha muñwali u qivhadza fhungo line a toqou amba nga halo.

Mutumbu

Muñwali u fanqavhudza fhungo lawe nga vhuqalo.

Phendelo

Ndi hone hune bugu ya vhinwa hone.

Muñwali wa athikili u tea u fhindula mbudziso dzi tevhelaho kha mafhungo awe:

Ndi nnyi ane a khou ñwaliwa nga hae?

O ita mini?

Ndi nga mini o ita zwe a ita?

Zwo itea ngafhi?

Zwo itea hani?

TSUMBO YA ATHIKILI YA GURANNDI

Mapholisa vho vhiga u begwa ha lutshetshe Sekondari ya Mvelaphanda nga ngomu bungani la mulindi. Rofhiwa ndi musidzana we a vha o qihwala, o vha e kha gireidi ya vhufumi ngei Sekondari ya Mvelaphanda i wanalaho kha la Thembisa.

Mbengeni o wanala o vhofholowa nga ngomu bungani la mulindi tshikoloni, lutshetshe lu tshi khou tzhemelela nga ngomu. Rofhiwa o vha o qihwala a sa tendi musi fhohoyatshikolo vha tshi mu vhudzisa. O vha a tshi tou pfu sa tshimange tsha goya. Ndi musi muñwe wa vhagudiswa a tshi toqou qithusa bungani a pfa lutshetshe lu tshi tou nanela, o mbo qi gidimela lufherani lwa fhohoyatshikolo.

Ho takuwa gada la u toqo Mbengeni we a vha a tshi khou humbulelwa u vha muimana.

Rofhiwa o zwi limuwa uri u qo fariwa a shavhela ha makhulu wawe vha no dzula

Dopeni. Mapholisa vho mu farela hone a tshi khou vhaisalesa nga mulandu wa tshikangala tsha vha tshi tshi khou mudzindelesa.

Mufhindulano

Mufhindulano ndi nyambedzo ine ya vha i tshi khou bvelela kana u itea vhukati ha vhathu vhavhili. Tshiñwe tshifhinga u ya vha hone kha vhathu vha no fhira vhavhili.

Hafha vhathu vha vha vha tshi khou tou amba mafhungo muñwe a tshi fhindula. Wo fhambana na inthaviyu nga uri wone u a bvelela huñwe na huñwe na hone mbudziso dzi kona u bva masia othe. Mufhindulano u tea u vha nga nqila hei:

U so ngo lapfesa.

U tea u kunga.

U vhe wo fhelelaho u si na magake.

Luambo lu vhe lwo doweleaho, lu ambiwaho duvha liŋwe na liŋwe.

Tshivhumbeo tsha mufhindulano

Mvulatswinga: Mvulatswinga ndi one madzheno a mufhindulano ane a ri

dzumbululela zwine ra nga lavhelela. Madzheno a tea u nwa nga ngomu zwitangeni.

Mutumbu: Ndi une wa vha na madzina a vhathu na zwine zwa khou ambiwa. Madzina a tea u vha mapfufhi na hone mafhungo a tea u thoma phanḁa he dzina la guma hone.

Phendelo/ Magumo: Iyi ndi thasululo ya zwe zwa vha zwi tshi khou ambiwa nga hazwo. Tshiŋwe tshifhinga muŋwali a nga pendela nga u ŋetshedza kana u amba zwa u vhina mafhungo a zwi vhea ngomu zwitangeni. Magumo a tea u nwalwa nga ngomu zwitangeni.

Musi ni tshi ŋwala mufhindulano wavhuḁi ni tea u thoma na ita pulane (humbulani nga zwine na ḁoḁa u ŋwala ngazwo) ni kone u ita mvetomveto, ine na nga sedzulusa kana na ri muŋwe a ni sedzulusele yone, u bva afho ni ḁo kona u ŋwala-ha mufhindulano waŋu.

Tsumbo ya mufhindulano

Mufhindulano vhukati ha ḁhoho ya tshikolo na mugudi.

(Ofisini ya ḁhoho ya tshikolo Vho Ŋemakonde na mugudi Tshinanḁe vhe kha nyambedzano nga ha u lenga hawe u ḁa tshikoloni)

Vho Ŋemakonde: Ndi ngani ni tshi swika tshikoloni no lenga duvha liŋwe na liŋwe?

Tshinanḁe: Ndi vuwa nga matsheloni maŋwe na maŋwe nda ḁambisa vharathu vhanga nda tea u vha fha na zwiliwa vha sa athu u ya tshikoloni.

Vho Ŋemakonde: Vhabebi vhaŋu vha vha vha ngafhi inwi ni tshi ita izwi zwoḁhe?

Tshinanḁe: Vhabebi vhanga vho lovha kha khombo ye ya bvelela mahola Ngulumbi, zwino a hu na ane a ri ḁhogomela ri dzula nga tshashu.

Vho Ŋemakonde: (Vho mangala) Zwino ni tshilisa hani, hone zwiliwa ni zwi wana fhi?

Tshinanḁe: (A tshi khou lila) Vhukati ha vhege ri la zwenezwi zwine ra phakha fhanḁo tshikoloni. Nga mafhelo a vhege ndi tshimbila ndi tshi ḁoḁa zwikoropo uri ri kone u wana zwa u farisa dangani.

Vho Ŋemakonde: (Nga ipfi la u pfela vhuḁungu) Ni so ngo lila ŋwananga, no vha no tea no ri vhudza nyimele yaŋu kale. Zwino ngauri ndi vho zwi dīvha ndi ḁo vhona uri ndi nga ni thusa hani.

Tshinanḁe: Ndi zwone ndo livhuwa.

Muvhigo

Musi ri tshi ŋwala muvhigo ri tea u dzhiela nzhele zwi tevhelaho kha muvhigo:

Ndi ngani muvhigo u tshi ŋwalwa.

Kuŋwalele kwa muvhigo.

Luambo lu shumiswaho kha muvhigo.
Hu vhighiwa zwo tumbulwaho.
Muvhigi u shumisa muthu wa vhuraru a tshi vhiga.
Muvhigi u tea u ḡa na themendelo ya zwine a khou vhiga.
Muvhigi u tea u sumbedza vhupfiwa hawe malugana na muvhigo.
Tsaino ya muvhigi i tou vha khombe-khombe

Muvhigo u na tshivhumbeo tsho katelaho zwi tevhelaho:

Ṱhoho
Marangaphanḡa
Matshimbidzele
Mawanwa
Phendelo

- Themendelo
- Tsaino ya muvhigi
- Tshiimo tsha muvhigi na datumu

Tsumbo ya muvhigo

Ṱhoho
Muvhigo wa u tswiwa ha tshelede nga vhana ho shumiswa thingothendeleki.

Marangaphanḡa
Hu tshi tevhelwa ndaela ya mapholisa vha Tshaulu u tswiwa ha tshelede mahayani nga vhana ho shumiswa thingothendeleki nga ḡwaha wa 2010 u ya kha 2011.

Matshimbidzele
Ho tevhelwa vho tswelwaho tshelede banngani nga vhana vhavho ho shumiswa thingothendeleki.
Ho vhudziswa na vhaḡwe vhabebi kusini kwonoko.
Ho sedzuluswa matshilele a vhanna na vhabebi kusini kwonoko.
Ho vhudziswa zwiimiswa zwi imelaho vhanna kha kusi kwa Masisi.

Mawanwa

Vhanna vhane vho didzhenisa kha u tswa masheleni a vhabebi vhavho banngani vha khou shona u amba nga hazwo.

Hezwo zwi kha ḁi vha tshililo na kha vhaḁwe vhane a vha athu u tsweliwa.

Tshiimiswa tshi imelelaho vhana tshi vhone tshi tshi khou nwela khothe.

Vhana vha khou paḁa sa zwimange mahayani.

Phendelo

Vhabebi a vha tsha fulufhela vhana vhavho.

Themendelo

Vhabebi vha so ngo sumbedza vhana nomboro dza vhuḁe dzine vha dzi shumisa u bvisa tshelede yavho banngani.

Vha so ngo sumbedza vhana nomboro dza vhuḁe dzine vha dzi shumisa kha thingothendeleki.

Vhaswa kha vha funziwe u vha na vhuḁifhinduleli kha ndaka ya vhabebi, vha gude uri musi vha tshi tswela vhabebi vha khou ḁi tswela.

Tsaino: Tshovhewaho O(Tshanḁa tsha muḁwaleli)

A Tshovhewaho 12 Luhuhi 2011

Inthaviyu ya u ḁwala

Kha ngudo yo fhelaho ro amba nga inthaviyu ya u tou amba. Vhuisani muhumbulo ni lingedze u elekanya zwe na guda. Ndi a fulufhela ni khou zwi humbula.

Kha ulu lushaka lwa inthaviyu ndi hune muthu a tou fhindula mbudziso nga u tou ḁwala madzuloni a u tou amba. Muvhudzisi u vha o lugisa mbudziso dzine dza ḁo fhindulwa nga u tou ḁwala.

Mbudziso dzine dza vhudziswa dzi vhe dzi ḁokonyaho dza ita uri muthu a ḁee phindulo nga vhuḁalo.

Madzina a muambi a vhe kha tshanḁa tsha monde.

Ni shumise mutaladzi muswa u sumbedza muambi muswa.

Inthaviyu ya u ḁwala i tou vha muḁwalululo na zwino ndi zwine zwa tea u itea hafha:

inthaviyu dza u edzisela dzi nga dzhia tshitaela tsha maanea a u anetshela. Musi

vhagudi vha tshi ḁwalulula inthaviyu vha ḁavhanya u kona u fhambanyisa luambo

lwa Tshivenḁa lwa u amba na lwa u ḁwala nahone vha dovha vha tumbula uri u

ḁekedza inthaviyu i vhaleaho zwi kwama u ḁola zwe wa ḁwala nga vhuronwane. Heyi

ndi yone ndeme ya u ḁwalisa vhagudi inthaviyu, hu si zwi re ngomu fhedzi.

Tsumbo ya inthaviyu

Iyi ndi inthaviyu ya vhukati ha Tendani wa gurannᑏa ya Phosakufa na Sana ane o no vha na miᑏwaha ya fumimbili a tshi khou tshila na tshitzhili tsha HIV.

[Ndi ofisini ya Muvhuya, hune Tendani a khou mu inthaviwa hone.]

Mukundi: No vuwa hani namusi?

Murangi: Ndo takala nga maanᑏa.

Mukundi: No zwi ᑏivha lini uri no kavhiwa nga tshitzhili tsha HIV.

Murangi:: Ndo zwi wanulusa miᑏwaha ya malo ya fhiraho ...eh nga 2005.

Mukundi: No ᑏi pfa hani musi vha tshi kwasha mukumbu.

Murangi:: Sa muthu nuᑏwe na muᑏwe ndo vha ndo tshuwa na u ᑏaᑏa, nda vhona vhutshilo

hanga ho swika magumoni. Tshe nda vhona ha vha lufu phanᑏa hanga. Ndi livhuwa dokotela we musi a tshi mmbona ndo vhilingana ngauralo a dzula a amba na nᑏe.

Mukundi: U bva afho ho itea mini?

Murangi:: Ndo vha na thaidzo ya uri zwino ndi yo vhudza nnyi na hone ndi yo a thoma fhi? Fhedzi ndi tshee kha nᑏaᑏo yenei, ndo mbo ᑏi humbula uri ndi vhudze khonani yanga we nda ri u mu vhudza a ri ndi khwiᑏe a tshi ᑏuwa na nᑏe ra ya ra vhudza vhabebi vhang.

Mukundi: Vhabebi vho zwi dzhiisa hani?

Murangi:: Vho zwi ᑏanganendza vha ntikedza lwe vha dovha vha isa phanᑏa na u mpha fulufhelo vha ri tshihulwane ndi u vha na muya wa u ᑏanganedza.

Mukundi: Musi muthu o ni sedza a zwi vhuyi zwa vhone uri ni khou tshila na tshitzhili.

Murangi:: Ee ndi tendelana na inwi. Ndi ᑏesa mitshelo na miroho nda dovha hafhu nda ita nyonyoloso na u nwa dzilafho ᑏuvha ᑏiᑏwe na ᑏiᑏwe u sa hangwi.

Mukundi: Ni nga ri mini u ᑏuᑏuwedza vhaᑏwe vhaswa.

Murangi:: Ndi zwa ndeme u ᑏivha nyimele yau.

Mukundi: ndo livhuwa zwo vha zwavhuᑏi u amba na inwi.

(a) Tshipitshi tsho dzudzanywaho

Tshipitshi ndi zwine muthu a amba o thetsheswa nga vhatu.

U amba phanᑦa ha vathu:

Muthu u ᑦo amba o thetsheleswa nga vathu.

A nga tou vhalala kana u amba zwi tshi bva thohoni.

Tshipitshi tshi so ngo bora vhathetshelesi.

Tshipitshi kha tshi kodelwe nga miswaswo.

A tshi tei u lapfesa.

Tshivhumbeo tsha tshipitshi.

ᑦHOHO

Tshipitshi tshi tea u vha na ᑦhoho ine muambi a ᑦo amba ngayo. ᑦhoho i tea u kunga vhathetshelesi.

THESHANO

Muambi u resha vathu vhoᑦhe nga u sielisana.

MVULATSWINGA

Muambi u thoma u amba mafhungo awe, u dovha a bvisela ᑦhoho yawe khagala.

MUTUMBU

Muambi u ri vhudza mafhungo nga vhuᑦalo. Mbuno dzoᑦhe dzi bviselwa khagala dzi tshi khou tikedzwa. Pharagirafu iᑦwe na iᑦwe i vhumbiwe nga muhumbulo muthihi.

PHENDELO

Phendelo i so ngo lapfesa nahone i nweledze mafhungo oᑦhe. Muambi u tea u themendela mafhungo awe, a dovha a livhuwa vathu vhoᑦhe nga u angaredza.

Vhurifhi ha tshiofisi vhu ya ho kha gurannᑦa.

Muhumbulo muhulwane wa u ᑦwala aya marifhi ndi u ᑦoᑦa uri a anᑦadzwe kha vha mafhungo (vha gurannᑦa kana magazini). Marifhi haya a fhambana u ya nga zwine a khou amba. Vhurufhi uvhu vhu tea u vha na zwi tevheleho kana nga nᑦila i tevheleho.

Diresi ya hune ha khou ya hone (naho vhu ha tshiofisi ᑦiresi hu ᑦwalwa ya muᑦwalelwa fhedzi).

Vhu tea u vha na ᑦhoho ya mafhungo.

Vhathu vhanzhi vha tea u ᑦivha nga zwine na khou amba nga hazwo.

U tea u kwama zwe zwa vhuya zwa vhigiwa murahu kha yeneyo gurannᑦa kana kha iᑦwe.

A si mafhungo a muthu muthihi.

Vhu ᑦea thandululo.

A vhu ᑦwalwi nga dziphagirafu.

Hu sa athu u ᑦwalwa uvhu vhurifhi ndi zwa ndeme u ita pulane ya vhurifhi hashu. Ho no pulaniwa hu a itwa mvetomveto (u ᑦwala vhurifhi lwa u thoma) ine ya sedzuluswa kana u vhalululwa nga muᑦwali ene muᑦe kana a ᑦekedza muᑦwe, u khakhulula ho

khakheaho na u khwinisa kuⁿwalele kha tshibveledzwa.

Pulane:

Diresi ya muⁿwalelwa (mudzudzanyi)

T^hoho

Mutumbu

Dzina ^la muⁿwali

D^uvha

Fhethu hune muⁿwali a dzula hone nomboro dza lu^tingo.

Tsumbo ya vhurifhi ha tshiofisi vhu yaho kha gurann^da.

Kha: Mudzudzanyi

Ngoho News

TSIRELEDZO YA ZWIKO ZWASHU

Ndo vhaiswa vhukuma nga athikili ye ya an^dadzwa kha gurann^da yavho ya 17 Fhando 2012 malugana na vhatu vhane vha thukhula darata/fenisi ya Vhugalaphukha ha Baulo vho vhulaha tshugulu vha fhedza vha dzi tumula mananga. Maitele aya ha takadzi na luthihi ngauri sa lushaka ri tea u vhulunga zwiko zwashu. Zwi dovha hafhu zwa vha khombo ngauri musi ho thukhulwa ulwo luhura a vha tsha lu vhuedzedza zwine zwa vha khombo kha vhatu vhane vha dzula tsini na vhugalavhuphukha. Ndi livhuwa vhulangluli ha vhugalaphukha na muhasho wa vhululamisi vhe vha ri a vha nga sii tombo ^li n^tha ha ^liⁿwe. Sa lushaka ri nga kona arali ra si dzumbe aya magevhenga a tshi^tuhu. Minisita vha ri, "Maafurika Tshipembe faranani ni vhe ⁿanda nthihi swina ni ^do ^li kunda." Kha ri farane nga zwan^da sa lushaka ri vhulunge zwiko zwashu. Ri tshi itela lushaka lwa matshelo na lone shango lashu ^la manakanaka.

Ndo livhuwa

K C Mbedzi

D^uvha: 10 Nyendavhusiku 2012

Fhethu: Folovhodwe

Nomboro dza lu^tingo 084 764 1243

Emeili Hlungwanim@gmail.com

Nganeavhutshilo / Obitshuwari

I amba nga ha vhutshilo ha mufu. I katela ^divhazwakale yawe na zwo^the zwa ndeme zwine zwa mu kwama. N^dowelo ndi ya uri i ⁿwalwa kha bambiri ^la

mbekanyamushumo ya do vhalwa nga duvha la mbulungo kana la tshihumbudzi.
Nganeavhutshilo ya mufu i tea u vha nga ndila i tevheleaho, itea u:

Vha pfufhi na hone yo tou nanga fhedzi zwi ga zwa ndeme
Katela zwidodombedzwa zwa mabebo sa fhethu na datumu na vhabebi
Vha na zwiⁿwe zwi ga zwa ndeme zwa mufu sa zwidodombedzwa nga ha pfunzo, u
shela mulenzhe kha zwi kwamaho mveledziso ya lushaka na zwiⁿwe-vho zwe mufu a
kona u zwi swikelela a tshi kha di tshila

Fhedza nga u amba vhathu vho salaho (vhathu vha tsini fhedzi) na u mu khoda

TSUMBO YA NGANEAVHUTSHILO YA MUFU

Hambani Singo o bebwa nga la 17 Thangule 1965 ngei kha la Tshimbupfe Hanani.
Mufu ndi n^wana wa vhuvhili wa Vho-Leah na Vho-Tshinanga Mbau. O thoma tshikolo
phuraimari ya Hanani he a do isa pfunzo dzawe phan^da a phasa Gireidi ya 12
Sekondari ya Tshimbupfe. O ya Yunivesithi ya Ven^da he a phasa pfunzo dza
vhudededzi.

O shuma Sekondari ya Shayandima u swika a tshi ri sia. O vha e mura^do o khwa^thaho
wa siviki.

O sia mufumakadzi, vhana vhararu, vhabebi na khaladzi mbili.

Ri do dzula ri tshi mu elelwa. Mphwambobvu la masiavhula li no la mala a so ngo
bikwa.

A edele nga mulalo.

(a) Tshipitshi tsho dzudzanywaho

Tshipitshi ndi zwine muthu a amba o thetsheswa nga vhathu.

U amba phan^da ha vhathu:

Muthu u do amba o thetsheswa nga vhathu.

A nga tou vhalala kana u amba zwi tshi bva thohoni.

Tshipitshi tshi so ngo bora vhathetshelesi.

Tshipitshi kha tshi kodelwe nga miswaswo.

A tshi tei u lapfesa.

Tshivhumbeo tsha tshipitshi.

THOHO

Tshipitshi tshi tea u vha na thoho ine muambi a do amba ngayo. Thoho i tea u kunga
vhathetshelesi.

THESHANO

Muambi u resha vhathu vho^the nga u sielisana.

MVULATSWINGA

Muambi u thoma u amba mafhungo awe, u dovha a bvisela thoho yawe khagala.

MUTUMBU

Muambi u ri vhudza mafhungo nga vhuḏalo. Mbuno dzoṱhe dzi bviselwa khagala dzi tshi khou tikedzwa. Pharagirafu iṅwe na iṅwe i vhumbiwe nga muhumbulo muthihi.

PHENDELO

Phendelo i so ngo lapfesa nahone i nweledze mafhungo oṱhe. Muambi u tea u themendela mafhungo awe, a dovha a livhuwa vhatu vhoṱhe nga u angaredza.

LIṅWALO ḽA VHUṅE

Iḽi ndi liṅwalo ḽi dzudzanywaho lwa vhudele ḽine ḽa buletshedza zwithu zwine muthu a vha zwone. Zwithu zwa hone zwi kwama :vhuṅe, zwa pfunzo, tshenzhemo ya mushumo na vha mu ḽivhaho.

Musi ni tshi ṅwala ḽiṅwalo ḽa vhuṅe ni tea u :

- ita uri ḽi ni ambele naho ni siho.
- ḽi tea u bula thwii zwine na vha zwone.
- Dodombedza zwoṱhe zwi elanaho na mushumo u ṱoḽeaho.

Musi ni tshi pulana u ṅwala ḽiṅwalo ḽa vhuṅe ni tea u sumbedza zwitevhelaho:

- Zwidodombedzwa zwa vhuṅe.
- Zwododombedzwa zwa pfunzo.
- Tshenzhemo ya mushumo.
- Vhane vha nga kwamiwa.

Tsumbo ya ḽiṅwalo ḽa vhuṅe.

ḽIṅWALO ḽA VHUṅE ḽA SHIRINDI ROLIVHUWA

Zwidodombedzwa zwa vhuṅe

Tshifani : Shirindi

Madzina : Rolivhuwa

ḽiresi ya vhudzulo : Tshandama

Tshirenzheni

ḽiresi ya poswo : P O BOX 789

Mutale

0956

Nomboro ya luṱingo : 0825314454

Tshiimo tsha mbingano : A thongo malwa

Vhudzulapo: Afurika Tshipembe
Duvha la mabebo : 1987-11-07
Nomboro ya basa : 871107 5377 086
Mbeu : Tshinnani
Murafho : Murema
Madzangalelo : U t̄alela thelevishini na u vhala bugu

Zwidodombedzwa zwa pfunzo

Sekondari : Gireidi 12
Tshikolo : Sekondari ya Thengwe
Ndalukanyo dza n̄ha ha māiriki: Diploma ya vhudededzi
Tshiimiswa: VECO

Tshenzhemo ya mushumo

Tshifhinga: 2003 u swika zwino
Mudededzi : Lukau phuraimari

Pfufho:

Ndo pfufhiwa tshitifikheithi tsha u vha mudededzi a no swika nga tshifhinga duvha na duvha.

Vhane vha nga kwamiwa

Vho Ramaremisa V D: Vhafunzi
Nomboro ya lūingo: 073 4567 2228

Vho Madida: Muñwaleli (SADTU)
Nomboro ya lūingo: 072 5456 800

Muano

Ndi fulufhedzisa uri mushumo wo ñwalwaho ndi wa ngoho nahone a huna vhufhura vhure ngomu.

NYAMBEDZANO YA PHANELE

Kha nyambedzano ya phanele muambi muñwe na muñwe u amba nga tshipiḁa tsha ndeme tsha ṱhoho.

U shumisa mafurase na luambo lwo ḁoweleaho.

Murangaphanḁa u na mishumo ya ndeme

- U ita uri hu vhe na mulalo.
 - U langa zwine zwa nga lingedza i thithisa.
 - U langula tshifhinga.
 - U fara adzhenda.
-
- U ṱuṱuwedza vhathu u dzhenelela kana u shela mulenzhe.
 - U sa dzhia sia.
 - U vhidza mahumbulwa kana vouthu.

Tsumbo ya nyambedzano ya phanele.

ṱhoho :inthanethe I khou dzhia ndango zwikoloni zwa vharema.

Mudzula tshidulo u ḁo ṅanga muñwaleli wawe.

Muñwe na muñwe a tshi fhindula u do imisa tshanḁa a tou sumbiwa.

Mudzula tshidulo u ḁo langa uri vhathu vha songo xelana na ṱhoho.

Muñwe na muñwe u ḁo shela mulenzhe uri hu nga itwa mini u dzumbulula mishumo mihulwane ya inthanethe.

Vhathu vhoṱhe vha ḁo amba vha tshi ita nyombedzedzo.

Gudani :vhana kha vha vhudzwe uri inthanethe I thusa u wana mishumo ya tshikolo.

Phathutshedzo :vhana vha songo rengelwa ṱhingo dzina inthanethe kana u tendelwa vha tshi dzhena

kha inthanethe.

Khuthadzo :vhabebi vha sa tou funza vhana, vhana vha ḁo renga vhone vhane.

Vhuhwavho:Ndi vhona uri kha ri wane vhaḁivhi vha inthanethe vha funze vhana.

Pfarelo :Ndo pfa mudededzi wa Tshivenḁa a tshiri o wana vhana vha tshi khou sumbedzana zwa vhudzekani kha inthanethe.

Pfariso :Nṅe ndi vhona khwiṅe hu u ṱalutshedza vhan masiandaitwa a u dzula kha inthanete`

Nyito : iyani ni yo ṅanga phanele kilasini yaḁu I no ḁo ita nyambedzano nga masiandaitwa a mxit.

Rubiriki ya u tola /u koreka zwibveledzwa zwilapfu zwa vhudavhidzani(30)

Zwi re ngomu, vhubupulani na tshivhubeo	Khoudu : 7 Vhusw ikeleli ha masase. 80-100%	Khoud u6: Vhusw ikeleli ha nthesa . 70-79%	Khoudu 5 :vhusw ikeleli ha nthesa:6 0-69%	Khoudu :4 Vhusw ikeleli vhu fushaho . 50-59%	Khoudu:3 Vhusw ikeleli ho linganela ho. 40-49%	Khoudu:2 Vhuswikeleli holingan ela honyana. 30-39%	Khoud u:1 U sa swikelela. 0-29
MARAGA: 18	14-18	13-14	11-12	9-10	7-8	5-7	0-5
-ndivho ya masase ya ya tshibveledzwa. -u n̄wala ho dziaho. -u n̄wala kha vhuṭala hone. -u dadama la kha vhuṭala. - mihumbulo yo farana tshoṭhe	-ndivho ya nthesa ya u bveledza tshi bveledzwa. -u n̄wala ho rombaho . -u tshimbila kha vhutala. - zwirengomu na mihumbulo zwo tshandavhudzwa tshoṭhe. Pulane	-u na ndivho yanthya ya thodea dza tshibveledzwa. -u fara vhuṭala nga ndila yone u tou bva zwituku kha tshoho ya mafhungo. Mafhungo manzhi awe o farana, a tshandavhudzwa nahonezwidodombedzwa zwi tikedza thoho. Pulane na mvetomveto zwo bveledza tshoṭhe n̄ekedzeaho zwavhudi. -milayo yo teaho ya ya	-ndivho I fushaho ya tshoṭhe dza tshibveledzwa. -u n̄wala o bvanyana fhedzi ha bvi nga maanda kha tshoho ya mafhungo -zwi re ngomu zwo farina nga n̄dila I fushaho, zwinwe zwa zwidodom bedzwa zwi tikedza thoho.	Ndivho yo linganelaho ya tshoṭhe dza tshibveledzwa. -u na ndivho tshukhu ya tshoho. -zwi re ngomu na mihumbulo zwo faranalwo linganelaho, zwinwe zwa zwi dodomb edzwa	Ndivo yo linganelahonyana ya tshoṭhe dza tshibveldzwa U n̄wala o bva tshoṭhe kha tshoho ya mafhungo . . -zwi re ngomu na mihumbulo zwo fhambana , zwidodom bedza zwituku zwi tikedzaho tshoho.	A huna ndivho ya tshoṭhe dza tshibveledzwa. U n̄wala o bva tshoṭhe kha tshoho nahone u bva tshoṭhe kha vhuṭala. Zwi re ngomu na mihumbulo zwo liana tshoṭhe, zwidodom bedzwa zwi tuku zwi	

e. - mafhun go a tikedza ṭhoho ya mafng o. -hu na vhuṭan zi a uri mafhun go o pulani wa lwa vhudele . -pulane na mvetom veto zwo bveledz a tshibvel edzwa tshone. - tshivhu mbeo tshi tou vha tshone.	mvetomv eto zwo bveledza tshibvele dza tsho sikwaho zwavhuḍ i vhukum a. Milayo ya tshivhu mbeo tsha tshibvele dzwa tsho nwalwa nga ndila yone yone.	tshivhumbeo yo shumiswa zwavhuḍi.	-pulane na mvetomve to zwo bveledza tshibveled za tshi ṅekedzea ho. -u shumisa mihumbul o I fushaho a tshi shumisa ṭhohḍea dzo teaho dza tshivhum beo tsha tshibveled zwa.	zwi tikedza ṭhoho. Pulane na mvetom veto zwo bveledza tshi bveledz wa tshi tsho linganel eho, tsho faranah o nahone tshi a ṅekedze a. -u na mihumb ulo yo linganel aho ya ṭhohḍea dza tshivhu mbeo tsha tshibvel edzwa fhedzi hu na thahelel o ya zwa ndeme.	Pulane na mvetomve to zwo bveledza tshibveled zwa tsho linganelah o. tsho faranaho nahone tshi ṅekedzea ho. -ṭhohḍea dza tshibveled zwa dzo teaho a dzongo shumiswa -hu na u ṭahedza hunzhi ha zwithu zwa ndeme.	tikedza ṭhoho. Pulane na mvetomve to a zwongo swikelela/ a zwi fushi na luthihi, tshi bveledzwa itshi a tshi ṅekedzei na luthihi. ṭhohḍea dzo teaho dza tshi bveledzwa a dzongo shumisiw a.
--	---	---	--	---	---	--

LUAMB O, TSHITA ELA NA U SEDZU LUSA. MARAG A : 12	-ho shumis wa zwiga zwa u vhala na girama nga ndila ya ndila ya masase . -maipfi o shumis wa o tea tshothe ndivho, vha nekedz waho mafhu ngo na nyimel e. thsitael a, thounu na redzisit ara zwo tea tshothe tshothe .	zwiga zwa u vhala na girama zwo shumisw a nga ndila ya nthesa. -maipfi o shumisw aho o tea ndivho, vhaneked zwaho mafhung o na nyimele - tshitaela, thounu na redzhisita ra zwo tea thodea dza mushum o lwa ntha. . - vhukhak hi ndi vhutuku nga murahu ha u	Zwiga zwa u vhala na girama zwo shumis wa lwa ntha. Maipfi o shumis waho o tea ndivho, vha nekedz waho mafhu ngo na nyimel e. -hunzhi tshitael a, thounu na redzhis itara zwo tea. - vhukha hi a si vhunzh i nga murah	Zwiga zwa u vhala na girama zwo shumis walu fushaho . Maipfi o shumis waho a fusha a afusha zwi tshi kwama ndivho ya vha nekedz waho. - tshitael a, thounu na redzhisi tara zwo tea lwo lingane laho. -hu na vhukha khi vhu si gathi nga	Zwiga zwa u vhala na girama zwo shumisw a lwo linganela ho. -ndivho maipfi o shumisw aho i fhasi nahone a i tei tshothe ndivho ya ndivho, vhaneked zwaho mafhung ona nyimele. - tshitaela, thounu na redzhisi tara zwo tea lwo lingane laho. -hu na vhukha khi vhu si gathi nga	Zwiga zwa u vhala na girama zwo shumiswa nga ndila yo linganelah onyana. -ndivho ya maipfi i toda u lugisiwa na hone a yongo swikelela ndivho, vhatangan edzaho mafhungo na nyimele. -tshitaela, thounu na redzhisitar a a zwongo tea na luthihi. -ho dalesa vhukhakhi na ho ho vhalululiw a na u sedzulusiw a nga murahu ha	Zwiga zwa u vhala na girama zwo shumis wa nga ndila ya u sa swikelel a, -ndivho ya mapfi i khou tou tahela vhukum a na hone a i swikelel i ndivho ya na vha tangane dzaho mafhun go na nyimele. - tshitaela thounu na redzhisit ara a zwiho. Vhukha
--	--	--	--	--	---	--	--

-a huna vhu khakhi na vhuthi hi nga murah u ha u vhalulu la.	vhalulula na u sedzulusa .	u ha u vhalulu la na u sezulus a.	murahu ha u vhalulu la na u sedzulu sa.	nga murahu ha u vhalulula na u sedzulusa .	u vhala.	khi na u dada zwo kalulesa nga murahu ha u vhalulul a.
---	-------------------------------------	---	--	--	----------	--

MAANEA

TSHAKA DZA MAANEA

- Maanea a u anetshela.
- Maanea a u ta takhani.
- Maanea a u buletshedza.
- Maanea a khumbulelwa.

Maanea a u anetshela

Kha maanea a u anetshela muⁿwali u anetshela nga zwiwo zwo no bvelelaho. Zwine a anetshela ngazwo zwi tea u tendisea zwa dovha zwa kunga. Muⁿanetsheli u anetshela mafhungo a kha tshifhinga tsho fhiraho. Muⁿwali kha ⁿwale a na muhumbulo une a tso^oou bvisela khagala kha vhavhali.

Musi ni tshi ⁿwala maanea ni fanela u:

ⁿwala mapa wa muhumbulo.

Pulana mafhungo aⁿu.

Bveledza mvetomveto ya u thoma.

ⁿea khonani yaⁿu a vhala a khakhulula ho khakheaho.

ⁿekedza mubebi kana muundi waⁿu a ni thusa u vhalulula.

ⁿwala nga luambo lwa damuni.

Tevhedza tshivhalo tsha maipfi.

Maanea a mbuletshedzo

Kha maanea a u buletshedza muⁿwali u buletshedza kana u t^{al}ushedza tshithu nga n^oila ine ya vha khagala. Muⁿwali a nga buletshedza nga muthu kana nga tshithu.

Musi ni tshi ⁿwala maanea a mbuletshedzo ni dzhieze nzhele zwi tevhelaho:

Muⁿwali u tea u sika tshifanyiso nga maipfi.

Mbuletshedzo i tea u vha khagala.

Muⁿwali kha buletshedze nga tshithu tshine a tshi ^oivha.

Buletshedzani nga n^oila ine tshine a khou vhala nangwe a sa ^oivhi tshine tsha khou buletshedzwa a tshi t^{al}ukanya.

Maanea a u t^at^a khani

Musi ni tshi ⁿwala maanea a u t^at^a khani dzhielani nzhele zwi tevhelaho:

- Thomani maanea aⁿu nga u amba kuvhonele kwaⁿu.
- ⁿeani vhu^tanzi ha u ^oiimelela.

- Shumisani thekiniki dza u kwengweledza.
- Ni so ngo shumisa luambo lwa vhuhali.
- Shumisani luambo lu nyanyulaho.

Ni so ngo hangwa u:

- Nwala mapa wa muhumbulo.
- Pulana.
- Nwala mvetomveto ya u thoma.
- Nkedzani khonani yanu a vhalulule.
- Isani ha mubebi kana muundi wanu a khakhulule ho khakheaho.
- Kopololani ni kone u isa kha mudededzi wanu.
- Thomani maanea anu nga u amba kuvhonele kwanu kwa thoho nga ndila ya inwi mune na hone ya maanda.
- Luambo lu shumiswaho lu tea u nyanyula nahone lu vhe lwa vhuhali.

LITHERETSHA

TSHAKA DZA MAÑWALWA A LITHERETSHA

Mañwalwa

Zwiṭalusi zwa ndeme zwa mañwalwa.

Vhañwali vha shumisa mañwalwa u dzumbulula mihumbulo yavho yo dzumbamaho. Nga mañwalwa, munwali u a kona u rumela mulaedza kha vhavhali.

Nganea

Nganea ndi mañwalwa ane a anetshela zwiwo kana tshiwo tsho iteaho. Munwali u dodombedza zwo iteaho u bva mathomoni u swika magumoni. Nganea i a thoma fhethu ho fhambanaho. Sa tsumbo, dziñwe nganea dzia thoma he dza fhelela hone dza kona u da mathomoni, kana dza thoma mathomoni a mafhungo, kana maṭhakheni a mafhungo. Kha nganea ri pfa mafhungo ane a khou lunzhedzana nga ndila yo teaho. Muvhali a tshi khou vhala u a kona u zwi pfa uri zwiwo zwi khou bebana.

Mudededzi u do nanga mugudiswa muthihi uri a vhale a tshi khou vhalela nṭha lune na vhañwe vhagudiswa vha kona u zwipfa. Mugudi u do vhala a tshi khou tevhedza zwigwa zwa u vhala. .

Ḑirama

Aya ndi mañwalwa ane a ñwalelwa u tambiwa. Vhañwe vha ñwali vha tshiamba ḑirama vhari ndi litambwa. Munwali uri ndi litambwa ngauri zwine zwa khou bvelela

zwi tou tambwi, kana u tanwa. Henefho ri vhudzwa nga vhabvumbedzwa kana vha tambwi. Muñwali u fanela u ñwala mafhungo awe nga ñdila ine a kona u tambea. Muñwali ndivho yawe khulwane a si uri ri vhale mafhungo fhedzi, mafhungo awe ri tea u a vhala ra dovha ra kona u a tamba.

Vhurendi

Ndi mañwalwa ane muñwali a bvisela vhuḍipfi hawe khagala. Vhurendi ndi mhpo ine a yongo fhiwa muñwe na muñwe. u bva afho vhurendi ho ḍisendeka kha u khoḍwa ha vhahali na vhathu vha itaho zwivhuyo. Ho dovha ha ḍisendeka kha u khoḍwa ha zwifuwo, dzithavha, milambo na zwiñwe. U bva afho u swika zwino vhurendi ho no vha u ḥalusa vhupfa ha zwine muthu a khou zwi pfa nga murahu ha musu muthu o vhona zwenezwo. Muñwali hafha u dzumbulula zwine a zwi vhona na zwine a zwiḍivha. Murendi luambo lwawe lwo dzumbama lwo ḍala zwifanyiso zwa muhumbulo, zwiga na figara dza muambo. Luambo lushumiswaho kha vhurendi lu a nyanyula lwa dovha lwa sengenedza. Musu tshirendo tshi tshi ñwalwa hu shumiswa dzi ndima.

Nganeapfufhi

Nganeapfufhi ndi mañwalwa ane a vha mupfufhi. nganeapfufhi yo ñwalwa uri i ḍo vhalwa nga tshifhinga tshipfufhi. Mafhungo a nganea a tea u takadza a dovha a sengenedza. Muñwali u tea u shumisa mirero, maidioma na figara dza muambo.

TSHAKA DZA VHURENDI

Ephiki

Ndi vhurendi vhune ha khoḍa muhali, mupo, mahosi, vhorapolotiki.

Vhurendi vhune ha renda kana u elelwa lufu lwa muhali.

Sathaya

Murendi u sasaladza zwine a khou renda ngazwo.

LIRIKI

Murendi u ḥana vhuḍipfi hawe nga maanḍa a tshi khou khoḍa mufunwa wawe.

ELEDZHI

Afha hu vha hu tshi khou rendiwa kana u elelwa muñwe muhali kana muthu wa ndeme o no ri siaho.

Dzhielani nzhele zwitevhelaho :

ṬHALUTSHEDZO YA TSHIRENDO

Ṭhalutshedzo ya tshirendo ndi zwine tshirendo tsha amba zwone ngau angaredza. Muvhali u tea u pfa uri tshirendo tshi nga vha tshi tshi khou amba nga mini.

VHUḐIPFI HA MURENDI

LIRIKI

Murendi u ṭana vhuḐipfi hawe nga maanḑa a tshi khou khoḑa mufunwa wawe.

NDIVHO YA MURENDI

Murendi tshifhinga tshoḑhe a tshi ḥwala tshirendo tshawe u vha a na ndivho.

(b)Thiko dza vhurendi

Thiko ndi dzone dzine dza ita uri tshirendo tshi kone u ima tsho dzia.

Zwiga

Kha zwiga ndi musi munwali a tshi shumisa tshithu vhuimoni ha tshinwe hu u itela uri zwine a khou amba zwi pfalese.

Dzuvha lo imela musidzana wa lunako.

Donngi lo imela vhatu kana muthu a no khou tambudziwa.

Mutevhetsindo

Mutevhetsindo ndi inwe thiko ya vhurendi. Musi ho shumiswa mutevhetsindo ri vhona ngau elela ha maipfi. Tshirendo tshi pfala mudifho nga mutevhetsindo.

Tshifanyiso

Musi hu tshi khou rendiwa ri tea u vhona tshifanyiso tsha hune ha khou rendiwa ngaho.

Raimi

Raimi ndi u dovhola ha mibvumo I no fana vhukati kana mafheloni a mutala.

Figara dza muambo dzi shumiswa musu muthu a tshi ṭoḁa uri zwine a amba zwi vhe zwo dziahovhukuma nahone zwa dovha zwa kwamamuambiwa nae. Figara dza muambo dzi dziisa tshirendo

Ṭhalutshedzo dza figara dza muambo :

Mamethafore

Mamethafore a tshi amba a tou bula ha mona moni. A bula muthu nga tshenetsho tshi no khou ambiwa ngatsho.

Sa tsumbo: Munna uyu ndi ndau.

Mutukana uyu ndi nguluvhe

Maedzamuthu

Maedzamuthu a dzhia tshithu tshi sa fani na muthu a tshi fanyisa na muthu.

Sa tsumbo:iwe dzuvha, sokou kondolela vhuḁungu hoḁhe.

(dzuvha li shandukiswa u vha muthu.)

Mungo a u tsha tunga maḁamu.

Ḷifanyisi

Ḷifanyisi ḷi shuma u fanyisa zwithu zwivhili zwi sa fani fhedzi zwine zwa tou ṭutshelana. Ḷishumisa zwipfi sa, fana na, u nga.

Sa tsumbo:Lufuno u ḷa sa tshimange.

U reila goloi u fana na mugudi.

Ḷinan̄edzi

Ḷinan̄edzi ndi ḷine ḷa n̄an̄isedza zwithu zwa vho dzhiwa nga n̄dila khulwane yo kalulaho.

Sa tsumbo :Munyanyani wa Naledzani ho vha ho ḁala hu sina na vhupfelo ha mare.

O fhufha vhavhili vha sera.

Okisimoroni

Ndi kushumisele kwa maipfi mavhili a ambaho zwo fhambanaho hu u khwaḁhisa zwine zwa khou ambwa.

Sa tsumbo :i tou vha dakalo –tshililo.

Mufunwa u tou vha munna –musadzi.

Ḳitatathino

Ḳitatathino Ḳi shuma u amba zwithu zwilemelaho nga nḡila yo leluwaho.
Sa tsumbo :Vha koma vho fura ḡamusi vha tshimbila vha tshi pepeleka.

Ḳivhuvhisi

Ḳivhuvhisi Ḳi vha hone musi tshithu tshi sa vhidzwi nga dzina Ḳatsho hu vuvhiswa nga tshinwe tshine tsha anḡana natsho.

Sa tsumbo :ro ḡuwa nga lukoto.

O dzheḡwa nga ḡowa gudu.

Nganea sa manwe manwalwa ina thodea dzine ya tea u dzi fusha.

Thodea dza nganea

Puloto

Puloto ndi u lunzhedzana ha zwiwo buguni ya nganea. Tshiwo tshinwe na tshinwe tshi beba tshinwe tshiwo tshine mafhungo a hone a a bvumelana.

Puloto ina zwipinḡa zwa ndeme zwitevhelaho:Mvulatswinga, u ḡoḡomowa ha mafhungo, maḡhakheni na thasululo.

Mvulatswinga

Ndi hone hune vhaanewa vha vhone hone. Muanewa dendele u vhone na thaidzo yawe. Fhethuvhupo hu pfala heneḡa.

U ḡoḡomowa ha mafhungo

Mafhungo are kha nganea a a aluwa. Thaidzo yo vhone kha mvulatswinga i bvelaphanḡa. Mafhungo a ḡoḡomowa a ri swikisa kha tshiuludza.

Maḡhakheni

Hafha ndi hune mafhungo a vhiḡa hone kana a takadzesa hone.

Phendelo

Mafhungo a a vhiniwa. Muñwe u tea u bvisela thasululo ya thaidzo yawe khagala. Muñwali u tea uri sumbedza uri thaidzo ya bugu yawe yo fhelisa hani.

1. Vhaanewa

Vhaanewa ndi vhathu vhane muñwali a vha shumisa u bveledza bugu yawe. Vhaanewa vha tea u pfala vha tshi khou tshila. Vhaanewa kha bugu ya nganea vha tea u vha khagala vhukuma. Vhaanewa vhenevho ndi muanewa dendele, muanewa mupikisi na muanewa muluṭanyi.

Muanewa dendele

Muanewa dendele mafhungo a bugu a ḡisendeka khae. Mafhungo oṭhe a lunzhedzana o livha khae nahone a tshi tou mukwama vhukuma. Zwi bvelelaho kha bugu ya nganea zwi itwa ngae. Musi muanewa dendele a tshi khou tshila zwi ita uri bugu iv he hone. Mafhungo ha bveledzei zwavhudi dendele asa pfali.

Muanewa mupikisi

Muanewa mupikisi u tea u pfala a tshi vhangisana na dendele. Mupikisi na ene ndi muanewa wa ndeme ngauri a sa pikisa dendele, dendele ha nga pfali. Kha nganea u a wana hu na vhapikisi vhanzhi.

Muanewa muluṭanyi

Hoyu muanewa u tou ha khuthe nga nganea. Ndi ene a lutanyaho dendele na vhañwe. Ndi muanewa a vhangaho pfiripfiri kha nganea.

ḊIRAMA

Ṭhoḡea dza bugu ya ḡirama.

Ḋirama ina ṭhoḡea dzi i fhambanyaho na mañwe mañwalwa.

-PULOTO

. Puloto ndi u tevhekana kana u lunzhedzana ha zwiwo.

. Tshiwo tshiñwe tshi itisa uri hu bvelele tshiñwe.

Mvulatswinga ya ḡirama.

Ndi kha luta lwa u thoma lwa dirama.

Ndi hune vhatambi vhahulwane vha dirama vha vhone hone.

Ri t̄avhanya u vhona uri mutambi dendele ndi u fhio, mupikisi na mulut̄anyi wawe ndi nnyi. Mathomoni a dirama ri fanela u t̄avhanya u bviselwa thaidzo na khudano khagala. Ri mbo tea u pfa uri khudano afha kha bugu iyi ndi ifhio. Fhethuvhupo na tshifhinga zwi a vhone mathomoni a bugu.

U BVELELA HA ZWIWO

Kha lut̄a lwa vuvhili ri sumbedzwa uri thaidzo yo thomaho kha lut̄a lwa u thoma i endelela hani. Kha lut̄a lwonolu ndi hune khudano ya vvela khagala tshōthe. Mutambi dendele u thoma u tandulula thaidzo henefho. Zwi vvelelaho zwi ri livhisa mat̄hakheni a bugu vhunga thaidzo na khudano hu hone hune zwa tou hulela tshōthe zwo livha hune zwa do n̄ana hone.

MĀT̄HAKHENI A BUGU YA DIRAMA.

Hafha ndi hune zwithu zwa vhifha tshōthe. Ri wana vha tamba vha kha pfurupfuru khulu vhukuma. Mutambi dendele u linedza u tandulula thaidzo dzo mulivhaho. Mbudziso ndavhelelwa dza litheretsha

THASULULO

Ndi mapendeloni a bugu yashu. Muñwali u ri sumbedza uri thaidzo yo tandulu

Mishumo ya u linga ya fomala

Mushumo :1

Mudededzi vha do da na mafhungo vha ni vhalela vhoiwe no thetshelesa uri ni do kona u fhindula orala.

Mushumo:2

Khethekanyo ya A :Zwibveledzwa zwa vhusiki (maanea)

1. Fhindulani mbudziso NTHIHI kha mbili dzi tevhelaho. Vhulapfu ha phindulo yanu vhu vhe maipfi a u bva kha 300 u swika kha 350.
2. Nwalani nga luambo lune na khou lingwa ngalwo.
3. Ni fanela u pulana, u vhalulula na u sedzulusa mushumo wanu.
4. Thomani nga u nwala pulane ni kone u nwala tshibveledzwa.

Mativha a shangoni la hanu o xa, zwino ho tiwa duvha line mativha a do vha a

tshi khou dadziwa. No vha no yah u tshi khou vhewa vuhosi ha Tshamutilikwa. Nwalani maanea nga thoho heyi:

Duvha le ha vhewa vuhosi ha shango la hashu [50]

Kana

Demokirasi yo disa tshanduko na u khwinifhadza tshiimo tsha pfunzo fhanu Afurika Tshipembe. Muvhunduni wa hanu ho fhatiwa tshikolo tshi saathu u vhonwa kha tshitiriki tsha Mutale. Nwalani maanea nga thoho heyi :

Tshikolo tsha hashu [50]

Mushumo :3

Khethekanyo ya B :Zwibveledzwa zwilapfu zwa vhudavhidzani.

Vhulapfu ha phindulo yanu vhu vhe maipfi a u bva kha 180 u yak ha 200.

Kereke ya hanu yo bvisa mulayo muswa wa uri vhaswa vha khou tedelwa u vhingana na vhaswa vha zwinwe zwivhidzo tenda vha vha vha tshi tenda kha Mudzimu wa ṭaḍulu. Inwi sa muhulwane wa vhaswa n̄walelani vhurangaphanda ha tshivhidzo ni livhuwe thendelo iyo ni dovhe ni fulufhedzise uri ni ḍo ḍi fara u swika ni tshi dzhena kha mbingano. [25]

mushumo :4

1. 1 Khethekanyo ya A:Tholokanyonḍivho

Mbudziso 1

Vhalani mafhungo a tevhelaho ni kone u fhindula mbudziso:

U ṭana mvelele

Musalauno vhatu vha takadzwa nga sialala. Musi muthu a tshi khou tshila u tea u ḍivha vhubvo hawe. Malwadze o fhambanaho ano lwaliwa ano maḍuvha u pfa vha tshi amba uri hu tea u ḍiwa zwil̄iwa zwa sialala ngauri ndi zwone zwo dalaho zwifhata muvhili. vhatu vha re na zwavho vha vhilaela nga ndaela dza madokotela na dzi nanga dzi tshi vha fhambanya na mapfura e a vha a tshi khou kapuliwa nga lebula, vha tea u la zwiliwa zwa sialala zwi ngaho sa:miroho midala, mashonzha, mirambo, madzhulu, nemeneme na zwinwe vho.

Kusini kwa hashu ro vha na u tana sialala. Nga ilo duvha yo vha i mupfufhi usi mphire ngauri munwe na munwe o vha a tshi khou swela u tana vhukoni hawe. Vhafumakadzi vho vha vho fuka miwenda, magwana, mikhasi yo yaho nga u fhambana mivhala i tshi bvumelana. Vhasidzanyana vho vha vho ya nga mashego vho sia madamu nnda.

Ndo takadzwa nga u vhona vha fumakadzi vho dalaho pfunzo thohoni dzavho vho vhuisa sialala nga nungo, madamu o vha a tshi tshimbila o touri kapa, vha songo ambara zwienda, zwikunwe zwi tshi vhonala uri zwo fhira nga mutavhani. Vha tshi tshimbila vho vunda mitsinga. Thohohoyatshikolo tshashu vha bva ha Malamulele, vho vha vho tou tshitshitshi nga tshibelani na ye ya hone.

Ndo funesa vha u tana zwibikwa zwa sialala. Ndo vhona thophi ya vhuse i tshi tou penya kha luselo. Dovhi la mashonzha lo vha li tshi phophisa nthe dza muthu a tshe kule. Vho Vai vha Khambele ho vha vho bika tshidzimba tsha phonda. Zwa nkhubudza makhulu wanga vha tshi kha di tshila. Vho vha vha tshi bika mafhuri a mbavhi ra nwa khobvu ra fanelwa. Zwiliwa zwo taniwaho zwo vha zwo fhambana sa tsumbo:tshimbundwa, tshisese, vhutete, mikusule yo yaho nga u fhambana. nemeneme na zwinwe vho. Shangoni hu na ndele dza u bika we.

Nga ngei seli ho vha hu na mitshino ya sialala. Vhafumakadzi na vhanna vho vha vha tshi u fhufha vhavhili vha sera. Ndo takadzwa nga tshikona tsha Mapudzi, vhathanga vha a shela mulenzhe havho. Ngoma yo vha i tshi u duvhula muungo wa pfala kule. Murumba wa tshigombela wo vha u tshi tambala tshanda, mifhululu i tshi tou nananela iwe vhatu. Vha tsetsa vhone vho tshina khundu yanga is a thukhuwa. Vhatu kha ri humele kha sialala, sialala lo naka.

Fhindulani mbudziso dzi tevhelaho:

1. Munwali u amba mini a tshiri:
 - e) Mupfufhi u si mphire. (2)
 - f) U fhufha vhavhili vha sera. (2)
 - g) Murumba u tshi tambela zwanda. (2)
 - h) Khobvu (2)
2. Neni tsumbo thanu dza zwiliwa zwa sialala zwo bulwaho afho nth. (5)
3. Kha zwiliwa zwe na bula ri vhudzeni zwivhili zwe na vhuya na zwiliwa. (2)
4. Mafhungo e na vhala a ni funza mini ? (2)
5. Inwi ni a funa sialal na ? Tikedzani. (2)
6. Fhindulani nga Ee kanaHai! Ni dovhe ni tikedze phindulo yanu.

- a. Vhuswa ha vhutete vhu bikwa nga vhuse. (1)
- b. Mukhasi u ambariwa nga vhavenda. (1)
- c. Tsetsa ndi mutshino wa vhavenda. (1)
12. Mafhungo a tevhelaho ni vhona i mbuno kana ndi muhumbulo wa muthu ?
Tikedzani phindulo yanu.
- g) Sialala li funwa nga vhathu vhothe. (1)
- h) Malwadze a fhodzwa nga zwiliwa zwa sialala. (1)
- i) Vhathu vha tshi vhona dovhi la mashonzha vha rothisa nthe. (1)
13. Topolani phindulo yo teaho kha dzi re zwitangeni afho fhasi.
- g. Tshigombela tshi tshiniwa nga (1)
(vhanna, vhathangga, vhafumakadzi)
- h. Thophi i bikiwa nga.... (1)
(nawa, mafhuri, mutuku)
- i. ndi mutshino wa matshangana. (1)
(tshigombela, malende, tsetsa)
14. Kha zwiambaro zwo taniwaho ngazwo sialala no funa zwifhio ?Tikedzani (2)
15. Kha mitshino ya sialala ni kona u fhio ? (2)

Thanganyelo ya khethekanyo iyi : (30)

Khethekanyo ya B :Manweledzo (samari)

Nga maipfi a re vhukati ha 70 na 80 nweledzani masiandaitwa a vhuimana ha vhana vha tshikolo. Ni nwale mbuno dza sumbe dzi kha mafhungo a pfalaho. Ni nwale tshivhalo tsha maipfi e na a shumisa zwitangeni magumoni a samari yanu.

Mbudziso 2

Mulayo wa tshikoloni uri vhasidzana vho dhiwalaho avha tei u pandelwa tshikoloni. U sumbedza uri vha na pfanelo dza u dhiwala naho vhe tshikoloni. U dhiwala ha vhasidza zwi na masiandaitwa a si a vhudi. Vhasidzana vha a tshutshudzana uri musi muthu a dihwala u vha o tsireledza lufuno lwawe na mutuka uyo ngeno vhanwe vha tshi sumbedza uri u do vha na tshelede ine a do i langa ene mune ya magavhelo a nwana.

Vhunzhi ha vhasidzana vha no dihwala vha tshe vhatuku vha wela khomboni ya u tavhanya u kavhiwa nga tshitzhili ngauri zwi tou nana uri sumbedza uri vha khou dzhena kha vhudzekani vhu songo tsireledzwaho.

Tshikoloni u wana uri tshikolo a tshi langei nga nthani ha vhaimana vha re hone. Musi mudededzi a tshi khou funza u wana nwana a tshi kumedza lune wa zwi vhona uri o neta sa izwi muimana a tshi toda tshifhinga tsha u awela. Vhasidzana vhenevho u wana kudele kwavho tshikoloni ku sa takadzi ngauri maduvha a tshikalo u wana vha sa wanali tshikoloni.

Zwi tou konda u fana na gamela i tshi todou bva nga lubuli lwa nelete u wana mvelele dza vhasidzana a vho dzi tshi kuna. Vhunzhi havho vha tou swenda arali vho khwakhwarudzha. Vha wanala yunifomo i songo tenda u itwa yo lugela u ambariwa nga vha imana na muvhuso a u iti mbetshelwa ya uri hu rungiwe yunifomo yo lugelaho tshifhinga tshenetsho.

Vhuimana u ho vhu naniswa nga u tama vhanwe musi vha tshi tetekedzwa musi vho ralo zwa ita uri na vhanwe vha dzhene kha mulingo wonoyo. Vhanwe vha a kondelela u da tshikoloni u swika a tshi ya u vhofoholowa fhedzi a tea u dzula hayani a songo tsha wana tshixele tsha nwana, zwi ita uri vhasidzana vha salele murahu ngeno vhane vha mihwalo vha tshi khou kandela phanda na hone vha funana na vhanwe vhasidzana.

Vhaswa vha bva mahayani vha tshi vha khou ya u vhala ngeno vha na ndangano na vhathanga vhavho. Vha a kondeliwa u shumisa khondomu vhe a rili legere lo puteliwa. Vha khou lwala nga vhunzhi zwibadela ngeno nga Migivhela hu vhone vha fhelekedziwaho zwirabani nga vhunzhi.

Khethekanyo ya C :Luambo

Mbudziso 3

1.1 Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso:

Musalauno vhana vha takalela u davhidzana nga selulafounu. Munwe na munwe uri ndi tea u vhonala ndi tshi nga tshata na vhanwe uri na nne ndi vhonale sa o talifhaho kha lino. Vhana vha a katea wa wana vha tshi vho davhidzana na vhatsinda lwo kalulaho. vhatsinda vhenevho u wana vha tshi vha tambudza lwa vhudzekani nga maanda. Nne ndi nga si renglele nwana lutingo a sina tshawe tsha u do rengela airtime.

1.1.1 Topolani liiti mafhungoni e na vhala ni vhumbe fhungo li pfalaho ngalo. (2)

1.1.2 Bulani uri fhungo lo talelwaho ndi thinwaipfi de ua luambo, ni tikedze phindulo yanu. (2)

- 1.1.3 Topolani ipfi lo tou pambiwaho mafhungoni a re afha ntha, ilo ipfi li shumiseni kha fhungo lanu lo tambaho. (2)
- 1.1.4 Ipfi lo swifhadzwaho ndi thinwaipfi de ya luambo nahone I shuma mini fhungoni. (2)
- 1.1.5 Kha mafhungo e na vhala hu na masala o shumiswaho, inwi nangani lithihi ni bule uri ndi lushaka lufhio lwa masala. (2)

1.2 Vhalani tshibveledzwa tshi tevhelaho ni kone u fhindula mbudziso:

P O BOX 232
 Tshaulu
 0987
 16 Tshafamuhwe 2011

Tshohoyatshikolo
 Makwa tshamba combined school
 P O BOX 248
 Tshaulu
 0987

Aa

Khumbelo ya u tshanganedziwa sa mugudi

Ndi khou humbela u tshanganedziwa sa mugudi tshikoloni tshavho kha gireidi ya vhufumi. Zwino ndi kha gireidi ya tshane sekondari ya Tshodani kha la Matshena.

Ndi musidzana are na mafulofulo vhukuma ane thanga dzanga ndi tou bubudza kha pfunzo. Ndi vhala lu bugu lu no kula nungo. Thoho yanga ndi ya muthu o talifhaho vhukuma. Ndi vovha line kha zwa mitambo a thi fhirwi. Tshikoloni ndi haya kha nne.

Vhudele ndo tou mamaela kha mme anga. Vhasidzana vho tshhe kha nzwaha u tevhelaho ri vho amba nga luambo luthihi.

Ndi nga takala nga maanvha arali khumbelo yanga ya nga tshanganedziwa.

Wavho a fulufhedzeaho

Nekhambele Vhugala

- 1.2.1 Bulani lushaka lwa linwalwa ili. Bulani uri li shuma ngafhi. (2)
- 1.2.2 Kha ipfi tshikoloni hu na mutshila wo tsumiwaho. inwi u nwaleni ni dovhe ni sumbedze na mushumo wawo. (2)
- 1.2.3 Mafhungoni aya hu na ipfp thanga, line la vha na vhushaka ha pholisemi. Zwino inwi vhumbani mafhungo mavhili no shumisa ilo ipfi ni tshibvisela khagala vhushaka uho. (2)
- 1.2.4 Ntseani tshatshedzo ya likateli lo swifhadzwwaho. (2)
- 1.2.5 Topolani tsumbo ya dzina ngelekanyo ni vhumbe fhungo li pfallaho ngalo. (2)

3. Vhalani muvhigo asuyo uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi tevhelaho :

1. Thoho
Muvhigo wa vhatukana vhane vha daha fola tshikoloni nga tshifhinga tsha ula.
2. Marangaphanda
Hu tshi tevhelwa ndaela ya thoho ya tshikolo, vhatukana vha khou daha mafola nga tshi fhinga tshaula.
3. Mawanwa
 - i. Vha khou fhiwa tshelede nzhi ya ula tshikoloni.
 - ii. Vha khou tutuwedzana u daha.
 - iii. U sa dahi u ya seiwa.
 - iv. Hu pf iwa daha u vha na nungo nnzhi.
4. Themendelo
Kha hu itwe luhura lwa nga ngomu.
Hu tea u liwa tshikoloni a hu bviwi nga gethe.
5. Tsaino=Makhuvha Takalani
6. T Makhuvha Fulwana o2

- i. Ndi muvhigo wa mini ? (2)
- ii. Bulani tshithihi tsha ndeme tsho siedzwaho kha muvhigo uyu. (2)
- iii. Topolani tshiga tsha u vhala tsho shumiswaho nga ndila isi yone. Inwi neni tsho teaho. (2)
- iv. O nwalaho muvhigo uyu ndi nnyi. Ndaela o I wana kha nnyi? (2)
- v. Topolani ipfi lo khakheaho kunwalele, ni dovhe ni li khakhulule. (2)

Thanganyelo ya khethekanyo iyi:30

Maragagute:70

Memorandamu

Mushumo 1

Phindulo i do bva kha mafhungo a no do vhaliwa.

Mushumo 2

Khethekanyo ya A: Zwibveledzwa zwa vhusiki (maanea)

Mushumo 4

1. 1 Khethekanyo ya A: Tholokanyondivho

Mbudziso 1

Vhalani mafhungo a tevhelaho ni kone u fhindula mbudziso:

1. Muñwali u amba mini a tshi ri:
 - a. Muñwe na muñwe o vha a tshi khou shuma. (2)
 - b. Vho vha vha tshi khou tshinesa. (2)
 - c. Ndi musi hu tshi khou lidziwa murumba. (2)
 - d. Ndi maqi a no bva fhuri i tshi khou bikiwa. (2)
2.
 - a. Thophi ya vhuse.
 - b. Mashonzha.
 - c. Tshidzimba tsha phonda.
 - d. Mafhuri a mbavhi.
 - e. Mukusule. (5)
3. Phindulo i do bva mugudi. (2)
4. Phindulo i do bva kha mugudi (2)
5. Phindulao i do bva kha mugudi. (2)
6. Fhindulani nga Ee kana Hai. Ni dovhe ni tikedze phindulo yañu.
 - a. Ee, mugudi u do tikedza. (1)
 - b. Ee, mugudi u do tikedza. (1)
 - c. Hai. Ndi mutshino wa vhatonga. (1)
7. Mafhungo a tevhelaho ni vhona i mbuno kana ndi muhumbulo wa muthu?

Tikedzani phindulo yaṅu.

- a. Ndi muhumbulo wa muthu. Ii funwa nga vhaṅwe. (1)
 - b. Ndi muhumbulo wa muthu. Malwadze a fhola ha nangani. (1)
 - c. Ndi muhumbulo wa muthu. Vhane vha funa dovhi. (1)
8. Topolani phindulo yo teaho kha dzi re zwitangeni afho fhasi.
- a. Vhafumakadzi (1)
 - b. Mafhuri (1)
 - c. Tsetsa (1)
9. Phindulo i ḁo bva kha mugudi. (2)
10. Phindulo i ḁo bva kha mugudi. (2)

Thanganyelo ya Khethekanyo iyi: (30)

Khethekanyo ya B: Manweledzo (Samari)

Mbudziso 2

- u kavhiwa nga tshitzhili.
- tshikolo a tshi langei.
- vhagudi vha a kumedza.
- vhagudi vha vhonala vho neta.
- vhagudi vha a lova tshikolo.
- mvelele dzi a vhifha.
- kuambarele.

Khethekanyo ya C: Luambo

Mbudziso 3

1. Davhidzana. Thikhedzo i ḁo bva kha mugudi.
2. Ndi liḁaluli. Thikhedzo i ḁo bva kha mugudi.
3. Selulafounu. Mugudi u ḁo vhumba fhungo lawe.
4. Phindulo i ḁo bva kha mugudi.
5. Phindulo i ḁo bva kha mugudi.
6. Ndi luṅwalo lwa tshiofisi. Lu shumiswa kha khumbelo.
7. –ni. U sumbedza fhethu.
8. Thanga: Maemu o ḁavha muroho wa thanga.
9. Muvhuya na Vhuhwavho ndi thanga nthihi.
10. Ndi vhasidzana vha musanda. (2)
11. Vhudele. Mugudi u ḁo vhumba fhungo. (2)

12. Wa vhatukana vhane vha daha fola nga tshifhinga tsha u la. (2)
13. Thoqisiso. (2)
14. = /: (2)
15. Mbedzi Ampfarisaho. Thohoyatshikolo (2)
16. Nnzhinnzhi. Topolani ipfi lo khakheaho kunwalele, ni dovhe ni li khakhulule. (2)

Thanganyelo ya Khethekanyo iyi: 30

MAKATELI

1. Pfumi	Zwiliwa zwa vhamusanda
2. Phedza	Kholomo dza musanda
3. Tshiunza	
4. Shenga	Nwana a ne a thoma u mela mano a ntha.
5. Tanzhe	Ndi nwana wa u thoma mudini.
6. Tshimuma	Muthu a sa koni u amba.
7. Nambi	Muthu ane a konesa u imba.
8. Mbuva	Zwiliwa zwine zwa hwaliwa hu tshi khou iwa lwendoni.
9. Go <u>o</u> o <u>o</u>	Nwana a ne a sokou dzulela u lila.
10. Tshisese	Vhuswa ho bikiwaho nga mase.
11. Mbava	Muthu ane a tswa.
12. Tshiunza	Mukapu wa nwana wo rindiwaho nga midzi.
13. Muladza	Zwiliwa zwo salaho hu tshi laleliwa.
14. Dzingandevhe	Muthu a sa pfi.
15. Likhambi	Muthu a funesaho nama.
16. Ndenwa	Nwana o lemalaho.
17. Shuvhuru	Muthu a so ngo fumbaho.
18. Munamba	Vhuswa ho bikwaho nga mafhi.
19. Tanzhe	Nwana wa u thoma u bebiwa.
20. Ndele	Muthu a sina vhuada.
21. Shomo	Nwana ane a fana na khotsi awe.
22. Muvhuye	Musadzi wa khaladzi ane a malwa nga kholomo dza khaldzi.

23. Mbongo	Mavhele ane a kaniwa a songo oma.
24. Lutada	Mukumbi u sa athu u vhila.
25. Tuvhu	Mukumbi wo vhilaho wa fhedza.
26. Khombe	Muthannga a saathu u malaho nahone o fhireliwa.
27. Muzwala	Nwana wa malume kana wa makahadzi.
28. Thungamamu	Musidzana ane a khou thoma u tunga madamu.
29. Tsikuhuvhili	Nowa I na thoho mbili.
30. Phanzhe	Kholomo I sa dzwali.
31. Malwelavanda	Vhana vhavhili vho bebiwaho nga mme muthihi kathihi.
32. Tshinange	Miroho yo tanganyisiwaho musi I tshi bikiwa.
33. Gunuñunu	Kholomo I sin a mananga.
34. Tshilikadzi	Musadzi o lovhelwaho nga munna wawe.
35. Mikando	Mafhi ane nwana a a mama kha mme awe.
36. Mbuyavhuhadzi	Musadzi o vhuyaho vhuhadzi.
37. Sakha	Muthu ane a tama u daha fola.

MADZINA GUTE

1. Guma	Ndi ɿa notshi
2. Ganelo	Ndi ɿa mavhele
3. Sambu	Ndi la kholomo
4. Muse	Ndi wa fola
5. Muduba	Ndi wa vhathu
6. Murivha	Ndi wa zwinoni
7. Deme	Ndi ɿa miri
8. Mutshilinzhi	Ndi wa thavha
9. Suthu	Ndi ɿa miomva
10. Dangwa	Ndila mukumbi
11. Tshihu	Ndi tsha nduhu
12. Shovu	Ndi ɿa miomva
13. Tshirulu	Ndi tsha mvula
14. Mutavha	Ndi wa mapfene
15. mutshotshonono	Ndi wa vhusunzi

16. Mbunda	Ndi ya muroho
17. Murutshe	Ndi wa nzie
18. Lunda	Ndi lwa nduhu.
19. Lutsinga	Ndi lwa madi.
20. Luvhomba	Ndi lwa mafhi
21. Khula	Ndi ya tshikoli.
22. Vhunguvhi	Ndi ha mashonzha

MAIDIOMA

1. U lalela luvhondo	U edela muthu a songo la
2. Ha na ndevhe	Ha pfi
3. U lela muri gwalani	U tuwa nga u shavha.
4. U shela muno	U zwifha
5. U isa mbilu kule	vhilaela
6. U la damba	U shengela
7. U sita	U kola
8. A dzo ngo vhuya dzothe	U a penga
9. U somolana zwa hanwani	U vhudzana mafhungo
10. U vha na gunwe	U tswa
11. U sela nga l no vuda	U vha khakhathini
12. U gotsha gula	U sa kana tshithu
13. U vha na tshivhindi	U sa vha na nyofho
14. U vha na tshitavhili	U vhona tshithu wa mbo di tama

LUAMBO LWA MUSANDA

MAKATELI	
1. Pfumi	Tshisevho tsha musanda
2. Vhakololo	Vhana vha musanda
3. Mazhinda	Vhatukana vha musanda
4. Tshamudane	Tshitanga tsha musanda
5. Makhwitha	Khuhu dza musanda
6. Tshanda	Lufo lwa musanda
7. Murunzi	Munadzi wa vha musanda.
8. Phandu	Mulilo wa musanda
9. Makumba	Mbeu ya musanda
10. Matavha	Muno wa musanda
11. Vhakoma	Mme a vha musanda.

12. Mutanuni	Mufumakadzi wa musanda.
13. Lutambwe	Muta wa musanda
14. Tshifaro	Thonga ya vhamusanda.
15. Nndu	Pfamo
16. Phedza	Kholomo dza musanda
17. U fama	U edla ha vhamusanda.
18. U nenga	U tuwa ha vhamusanda.